

תולדות

רבנו זרחיה הלוי

בעל המאור, וקורות ספריו.

עם

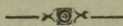
הערות המתיחסות להן,

והכוללות

תולדות איזה חכמים המובאים בספריו.

מאת

יעקב רייפמאן.

68804

פראג

שנת תר"ג לפ"ק.

בוכדרוקערייא פאן משה הלוי לנרא ז"ל.

תולדות רבנו זרחיה הלוי בעל המאור וקורות ספריו.

רבנו זרחיה הלוי, ברי יצחק, ברי זרחיהו, ברי שם טוב (1),
ממשפחת היצהרי (2), היה בראשית המאה העשירית
לארץ החמישי (3). ארץ ספרד הרתהו וילדתהו, אף
טפחתהו ורבתהו על זרועותיה (4). וכאב חכם יגדל ילדיו
ברעה והשכל, כן גדלתהו ארץ חכמה ההיא. מלבד ספר
ולשון עברים וכשדים (5), אשר בהן דברי חזונו ותרגומיהם.
למדתהו גם ס' ולשון עמים אחרים (6), וכיחוד ספר ולשון
ערבים אשר בצל כנפיהם חֲסִיָה (7), ותאלפיהו לדבר צחות (8)
ע"פ חקי הדקדוק (9), ותניקהו דבש שיר ומליצה (10), הגיון (11),
תכונה (12), ותעיר את רוחו לדרוש ספרי חכמי הרפואה (13),
וכאשר החל לשאת ענף ולעשות פרי ולהיות לארז אדיר,
המדתהו ארץ צרפת ותתאו יפיו, ותקחהו אליה, ותכנה
בית זבל לו בעיר לונל Lunel אשר בפלך לאנגיעדאק
התחתון Nieder-Languedoc (14), רחוקה ד' פרסאות
מעיר מאנטפעליר (15 Montpellier), עיר אשר היתה מרבץ
לתורה (16), ומעון ליראת שדי (17), וחכמיה היו נודעים
בשערים (18), ושמה חבר את ספרו מאור הנותן דרך
בנבכי ים התלמוד, ומופיע נהרה במחשכי ספקותיו (19).
אביו היה גדול בשיר (20), ובתורה, ובספר מאור מוכא
ממנו ספר מגלת הנחמה, ונראה משם כי היה כולל
דיני בר מצרא (21), ואולי עוד דינים אחרים, ומלבד הספר
הזה מובאים בו ממנו עוד דברים אחרים (22), גם אחיו
הצעיר ממנו ר' ברכיה (23), או יברכיה (24), היה איש מבין

וחוקר בתורה⁽²⁵⁾, ואליו שלח חלק אחד מספרו ס' לע
 המחלוקת חיש אחרי התימו אותו, עם עוד ענינים
 רבים⁽²⁶⁾. ודברים אחדים בשיר אחד אשר חבר, יורו כי
 היה לו עוד אח אחד רב ממנו בשנים ובחכמה, וכי היה
 לו למורה ומלמד להועיל, ועל כן כלתה נפש ר' זרחיה
 לשוב עד מהרה אל צל קורתו, ללקוט שמה בדלח ואקרח
 אשר מפיו יתמלטו⁽²⁷⁾. ספריו אשר ישנם עמנו היום,
 יעידו על גודל בקיאותו בכל ספרי התלמודים וספרי
 הגאונים והרבנים⁽²⁸⁾, ועל רוב תבונתו ורוחב לבבו לבאר
 מאמרי התלמוד בנתיב לא ידעו איש, ולא עדה עליו
 מבאר, ונגד המורגל מני שנות דור ודור⁽²⁹⁾, ועל יושר
 שכלו לפלם כל דבר לפי העת⁽³⁰⁾, ועל היותו עשו לבלי
 חת מפני כל, ולבלי ישא פני מכבד מרכבות עם אם פיו
 לא ידבר נכוחות, ולשונו לא תהגה אמת⁽³¹⁾. רהבו לדבר
 נגד המורגל מני שנות דור ודור, לא היה כי אם להלכה,
 אבל למעשה היה ירא עד מאד לשנות מנהג והרגל, פן
 יהי זה סבה לריב ומדון ולפרעות בעם⁽³²⁾, וכן אורח כל
 הדורשים טוב לעמם, ודוברים שלום לכל אחיהם.
 מאמרים אחדים בספרו מאור יורו למבין כי רוח בקרת
 Critica החלה לפעמו⁽³³⁾. דבריו אשר היו ברורים בעיניו
 יקרו לו עד מאד, עד אשר קראם בשם: אמרות יי אמרות
 טהורות⁽³⁴⁾. ספרי ספרד חשב למדוקדקים יותר מכל
 הספרים⁽³⁵⁾, והתלמוד הירושלמי לא חשב מאומה, ולא
 סמך עליו גם למעשה גם להלכה⁽³⁶⁾. בפסקי הלכות לא
 שת למקור כי אם המאמרים הכתובים במקום המיוחד
 להם, ולא שם לבו מאומה אל הכתובים במקום אחר אגב
 גררא⁽³⁷⁾. רבו המובהק בתורה, ואולי גם בחכמה, היה

הרב ר' משה בר' יוסף (38), אשר היה לדעתי ראש ישיבה
 בנרבונא (Narbonne 39). ובשגגה החליפו רבים את ר' משה
 הזה, ברבי משה הדרשן אשר היה גם כן ראש ישיבה
 בנרבונא (40). וגם אחיו הצעיר ממנו הנזכר לקח תורה
 מפי הרב הזה, ופעם אחת חלה את פני רבי זרחיה
 להבינהו היטב את דבריו (41). גם הרב ר' יוסף אבן פלאט
 היה לו לאלהים לשאול אותו לפעמים בדת ודין (42).
 ובימי עלומיו שאל גם את איש ריבו הראב"ד בעל
 ההשגות להגיד לו דבר חוק ומשפט (43). וענינים אחדים
 היו בידו בקבלה, מאבותיו וזקניו הקדמונים (44). כגורל
 רוב החכמים, וכחבל כל משליכי נפשם מנגד ולוחמים
 בעד האמת, כן היה גורל וחבל האיש היקר ההוא, כי
 כמוהם הוכה בלי חמלה מחצי חלד, וכמוהם שתה חמת
 תניניה כמו מים, גם קמו עליו רבים, וישטמהו וימררהו
 ורבו, ויגרשוהו מלוניל (45), וילך וישב על שפת הים (46),
 רחוק מלוניל שתי פרסאות (47), ובלי ספק נבעה שנאת
 צורריו ממקור קנאתם ברוב חכמתו ובגדולת רוחו להגיד
 חפשי את האמת נגד כל איש, כקטן כגדול, כרב כגאון,
 כאחרון כקדמון, וקרוב מאד כי איש ריבו הראב"ד בעל
 ההשגות, אשר היה נשוא פנים ונכבד בעמו, עזר הרבה
 לזה, כי הוא הסיר עטרת כבודו, והבאיש את ריחו בעיני
 העם, בנתנו אותו למגנב דברים, ולמתעטף בטלית
 שאינה שלו (48), ובכל זאת לא רפתה רוחו, ולא כשל כחו,
 ולא נשבתה מלאכתו, אור כגבר חלציו, ועבד עבודת
 קדש בין משכרי צר ומצוק, אשר אפפוהו מסביב, שחק
 לשאון קמיו, ולעג לרעם עתותיו (49), אשרי האיש שככה
 לו, אשרי האיש שלבו נחוש ורוחו מטיל ברזל. מן הגזע

האדיר הזה, יצאו ארזים גבוהים רבי דליות, כי הוא
הוליד את ר' יוסף, ור' יוסף הוליד את ר' בנבשתי, ורבי
בנבשתי הוליד את ר' יוסף, ורבי יוסף הוליד שלשה
צנתרות הזהב, ר' בנבשתי (50), ור' פנחס (51), ור' אהרן
הנודע בכנוי הר"א (52), ור' בנבשתי הוליד את ר' יצחק
אשר היה רבו של הר"א הנזכר (53). אנשי דורו היו
אוכלים עוד אורז ודוחן בחג המצות. כבימי חכמי התלמוד
והגאונים, ולא עלה על לבם עוד לאסור אותם אסר על
נפשם, כאשר עשו אנשי הדורות האחרונים (54).

ואלה המה ספריו הנודעים לנו:

א. הלכות שחיטה ובדיקה (55).

ב. דברי הריבות, כולל וכוחים עם הראב"ד בעל השגות
בדיני ממונות (56). וזכוחו הארוך עם הראב"ד בסוגית
שתי פרות המובא בשטה מקובצת (כ"מ פ"ח) הוא
לקוח מן הספר הזה (57).

ג. סלע המחלוקת, כולל וכוחים עם הראב"ד הנ"ל בדיני
נדה (58), ואולי גם בדיני אסור והתר אחרים. ונ"ל כי
השגותיו על ספר בעל הנפש להראב"ד, אשר נדפסו
עם ספר בעל הנפש ביהוד, הן חלק אחד מן הספר
הזה (59).

ד. מאור, כולל השגות על הרי"ף ועל רש"י, ועל רבנו
אפרים תלמיד הרי"ף. גם באורים בלא השגות, והוא
מחולק לשני חלקים: א, נקרא המאור הגדול, והוא
על סדרי גזיקים ונשים. והב, המאור הקטן, והוא
על סדר מועד, ומחובות אליו מסכת ברכות בראשו,
ומסכת חולין בסופו, ככתוב בהקדמה. והנה בקראי
פעם ראשונה בהשגות ההן וביתר השגותיו דברתי

אני עם לבי לאמר: לא דרכי השגות הראב"ד דרכיהן.
 כרחוק מזרח ממערב רחקו מליצות רבי זרחיה
 בהשגותיו ממליצות הראב"ד בהשגותיו; מליצות רבי
 זרחיה תערפנה כטל עלי עשב, אין רגש, ואין צוהה,
 אך נחת, אך שקט, ומליצות הראב"ד תרדנה כמטר
 שוטף בקול רעש יחולל כפירי לבנון; מדברות רבי
 זרחיה רבו משמן, ותוכחותיו תוכחות אהב ורע, אשר
 ילמדו הרבה יותר מאשר יכאיבו, ומדברות הראב"ד
 פתיחות וחצים שנונים, ותוכחותיו תוכחות אויב
 ומתנקם (60); ונוסף על זה, הנה רבי זרחיה הוא עוד
 לפעמים למליץ על הרי"ף ועל רש"י להגיד למשיגיהם
 ישרם (61), ויכנם בתוארי כבוד גדולים (62), ולא כן
 הראב"ד. אולם אחרי כן נודע לי כי ההבדל הזה איננו
 מפאת המשיגים רק מפאת המושגים, וכי גם הראב"ד
 לא השתמש במליצות הומיות ובמדברות דוקרות,
 כי אם בהשגותיו על רבי זרחיה ועל הרמב"ם, אבל
 בהשגותיו על הרי"ף השתמש במליצות שאננות,
 ובמדברות נוטפות נפת צופים, ומלאות להן אהבה
 וכבוד, ענוה ושפלות רוח (63). ואמרתי אז: אין זה כי
 אם דבר כמום וחתום הסב להראב"ד לשפוך בוז על
 הרו"ה והרמב"ם, ואנחנו לא נדע מה, ואולי המשכילים
 אשר כל רז לא אנם להם ידעוהו (64). — בספר הזה
 נמצא דבר אחד נגד הקראים (65), ואולי רמז נגד
 הקראים אשר היו בקשטיליא (66), ומובאים בו דברים
 אשר כתב עוד בימי עלומיו, וכתוב בהקדמה כי עשה
 זה למען השלים הפיץ האהב היקר והידיד הנחמד
 [לא נודע מי הוא] אשר אלצהו על זה, ולא יכול

להשיב פניו ריקם. ויען כי עשות ספר (שלם או חלק ממנו) למען השלים חפץ איש, הוא ענף אחד מדעדיקאטיאן (Dedication) אדברה נא כמעט רגע על דעדיקאטיאן, וארשום בקצור שמות חכמי עמנו אשר השתמשו בו על פי אשר תשיג ידי, ואציגם על סדר זמניהם.

דעדיקאטיאן יפרד לשני ראשים: א, יעוד (Bestimmung), ב, יחום (Zueignung). יעוד הוא יחוד ספר לאיש אחד לבדו ואין לזרים אתו, והוא בעבור היות הספר בלתי נאות כי אם לאיש ההוא, ולא יתכן רק בכתב יד, ויחום הוא אך הודעה בראש הספר, כי נעשה למען איש ידוע, אף כי הוא נאות לכל איש, והוא או בעבור הכבוד, והוא תמיד אך בהתעוררות המחבר, או בעבור היות האיש ההוא סבה בצד מה להיות הספר, והוא פעם בהתעוררות המחבר, האב יתעורר לחבר ספר לצורך בנו, הרב לצורך תלמידו, והאהב לצורך אהובו, ופעם בהתעוררות האיש אשר אליו יתיחס הספר, והוא או דרך עצה, או דרך בקשה, וזה יתכן גם בכתב יד גם בדפוס. ולפעמים אין האיש ההוא סבה להיות הספר, כי אם להוצאתו לאור הדפוס, כי יבזור רכושו להוצאת הדפוס. ההודעה בראש הספר כי נעשה למען איש ידוע, היא פעם בלתי מכתב אל האיש ההוא, ופעם בלעדו. וההודעה בלעדו היא פעם בעלה מיוחד (Widmungsblatt) אשר כתוב בו: לכבוד וכו', ופעם היא מעורבת בדברי הקדמת הספר. מנהג היעוד היה מאז מעולם כידוע, אולם מנהג היחום לא נודע מתי הוחל. ואלה שמות חכמי עמנו אשר השתמשו בדעדיקאטיאן בשני ראשיו:

1. רב אחא משבחא חבר שאלתות לבנו (הקדמת הרב המאירי למסכת אבות המובאה בציון תר"ב צד 112).
2. רב יוסף בר' יצחק בן שטנאש פירש את כל הש"ס בלשון ערבי למלך ישמעאל ששמו אלחכים (ספר הקבלה להראב"ד מ"ב א' דפוס אמשטרדם).
3. ר' יצחק בר' ברוך כתב מחברת עבור וכל סודו לרב יהוסף הלוי בן הנגיד (שם מ"ד ב').
4. ר"ת חבר ספר הישר לעשות רצון חבריו (הקדמת הספר הזה).
5. ראב"ע חבר ספר כלי נחשת לתלמידו רבי חנניה (בשירו אשר בראש הספר ההוא כתוב: יעמיד חכם לב חוננה, כי בן שמו ונרננה. והוא משובש, וצ"ל תלמיד במקום יעמיד, והוא תפלה בעד תלמידו לחוננהו; ומ"ש: כי בן שמו, ר"ל כי היה שמו חנניה, ומ"ש: ונרננה, ר"ל אנכי ותלמידי, והוא ברור). וכן חבר ספר החיים לתלמידו ר' חיים (עיין שירו הקטן אשר בראש ספרו שפת יתר: ספר בשם תלמיד שמו חיים. והשיר הקטן הזה איננו על ספר שפת יתר לבדו, כי אם על ג' ספרים אשר היו בקובץ אחד, והמה ספר היסוד, ספר החיים, ספר שפת יתר, בינה היטב בשיר הזה ותראה האמת).
6. ר' יהודה אבן תבון העתיק את השער הראשון מספר חובת הלבבות מערבית לעברית, לעשות רצון רבי משלם בן ר' יעקב (הקדמתו לראש ס' ההוא). ואת יתר השערים העתיק לעשות רצון הראב"ד (הקדמתו לשער ב').
7. רבי זרחיה הלוי ספח חדושי עלומיו אל ספר מאור להשלים חפץ ידידו כנ"ל. ב 2

8. רמב"ם חבר ס' מורה נבוכים לתלמידו ר' יוסף ושלחו אליו עם אגרת (עיי'ן פתיחת המורה ואגרת הרמב"ם).
9. ר' יצחק בר' אבא מארי בעל העטור פי' פרק התכלת להנשיא ר' ששת, וחבר הלכות שחיטה וטרפות, לעשות מצות אביו (הקדמת העטור).
10. ר' נסים בר' יעקב חבר ספר מעשיות להתנו דונש (שער הספר הזה).
11. רד"ק פירש ספר דברי הימים לאחד מתלמידי אביו (הקדמת הפירוש הזה).
12. ר' יצחק בן סיד חבר לוחות התכונה למלאות מאויי המלך אלפונסו (יוחסין ח"ב ע' ע"א דפוס זאלקווא).
13. בעל החנוך חבר ספרו זה למען בנו שהגיע לחנוך, כנראה ממנו בהרבה מקומות.
14. ר' יצחק בן ישראל חבר ספר יסוד עולם, וספר שער השמים, וספר המלואים, להפיק זממי רבו הר"אש (יוחסין שם ע"ב).
15. ר' ירוחם חבר ספר אדם וחיה, למלאות שאלת חבריו (הקדמת הספר ההוא).
16. ר' מנחם בן זרח תלמיד רבי יהודה בן הראש חבר ספר צדה לדרך לכבוד הון שמואל אברבנאל (יוחסין ע"א א').
17. רבי משה בוטרילו פירש ספר יצירה לנוצרי אחד (הקדמת הפי' הזה דפוס הראשון).
18. ר' משה בר' שם טוב למשפחת ן' חביב חבר ספר דרכי נועם לכבוד החכם הכולל רבי יוסף אשר בבוטונטו (הקדמת הספר הזה), ופירש ספר בחינת עולם לתלמידו (הקדמת הפירוש ההוא).

19. רבי דוד דע פאמים הרופא חבר ס' צמח דוד לכבוד האפיפיור סיקסטוס החמישי (הקדמת הס' ההוא).
20. ר' שלמה אלקבץ חבר ספר מנות הלוי לכבוד חותנו ושלחו אליו ביום הפורים (שנת ה"א רפ"ט) במקום מנות (הקדמת הספר הזה).
21. ר' עובדיה ספורנו חבר ספר אור עמים לכבוד מלך צרפת היינריך השני (הקדמת הספר הזה).
22. בעל ש"הק חבר כ"א ספריו לזנינו ולנכדיו (ש"הק ז"ג ב' דפוס זאלקווא).
23. ר' דוד גאנו חבר ס' צמח דוד לכבוד אחיו ר' יהושע (הקדמת הספר הזה).
24. מהר"ם מלובלין חבר חרושים על הש"ס לבנו (הקדמת החרושים ההם דפוס הראשון).
25. רבי מנשה בן ישראל חבר ספר נשמת חיים לכבוד הקיסר פֶּערדינאנד השלישי, וכתב לו בראש הספר אגרת בלשון רומית (הקדמת הספר ההוא). וספר מקודה ישראל לכבוד שרי הפארלאמענט העליון, ושרי הנציב אליוור קראמוועל אשר בענגלאנד (מאסף תקמ"ח בתולדותיו, ואולי צ"ל שם תשועת ישראל במקום מקודה ישראל, ואין פה המקום להאריך בזה).
26. ר' משה חיים לוצאטו חבר ספר לשון למודים לכבוד רבו ר' ישעי' באסאן. וכתב לו אגרת בראשו (הקדמת הספר ההוא). וספר לישרים תהלה, וספר מגדל עז לכבוד חתנים וכלות ידועים (הקדמות הספרים ההם).
27. ר' מרדכי גומפיל (בעל ספר התורה והחכמה ופירוש על י"ג עקרים להרמב"ם) חבר ספר תוכחת מגולה (פי' על קהלת) לכבוד מלך שווייץ (הקדמת הס' ההוא).

- עתה שוב אשוב אל רשימת ספרי די זרחיה .
- ה . צָבָא , כולל יגמדות שהתלמוד נדרש בהן (67), ומובא בחדושי נכדו הרא"ה על כתובות (68) .
- ו . פירוש על מסכת קנים (69) .
- ז . פתחי גדה (70), כולל לדעתי הלכות פסוקות בעניני גדה (71) .
- ח . תשובות (72) .
- ט . שלשה עשר שירים בלשון עברית, ושיר אחד בלשון ארמית, כלם יפים וצחיים עד מאד . והנה חשבתי לזכון להציג פה כל השירים האלה עם שיר אחד ארמי מאת אביו מנוקדים ומוגהים ומבוארים היטב, וברשימת משקליהם, ותוכן עניניהם, לפני כל שיר ושיר, והשירים הארמים עם באור מלותיהם הקשות, ועם תרגום עברי . ואקוה כי לא למותר תהיה עבודתי זו בעיני כל אהבי שיר ודורשי קורותיו, וכי ימצאו בה תועליות רבות .

השירים האלה יפרדו לשני ראשים, א' שירים לספריו, כולל י' שירים,
 ט' בלשון עברית, וא' בלשון ארמית, ב' שירים לדברים אחרים,
 כולל ד' שירים בלשון עברית.

שירים לספריו.

א

לחלק אחד מספר סלע המחלוקת

ע"מ יחד וכו' תגועות יחד וכו'.

ענף א) מדת יהודיה ב)

הרימותיו תרומיה

בסלע מחקקות גתיה

לאברהם ג) ולזרחיה

כאילה וכצביה

בכפלים לתושביה ד)

לאח אותו יברך יה

שלחתיו הוא יברכה.

(סוף השגותיו על ספר בעל הנפש להראנ"ד)

ב

לספר מאור

ע"מ י"ו תגועות

יזרח יה! לזרחיה, שמש צדקתך מגיה אפלה

יאירו בְּאֹר סֵפֶר מְאֹר לְבָקֹעַ עֵזָן וְעַרְפֵּל

א) חלק אחד, ובניי ענק, והוא טעות. ב) תורת אשה יהודית
 בנימי נדת דותה, ג) הוא הראנ"ד. ד) שלח לו חלק אחד מספר
 סלע מחלוקת עם עוד עניני תורה וחשייה אשר היו רבים ממנו.
 ה) אנה יה! יזרח נא לזרחיה שמש לזרחיה אשר יגיה אפל,
 ו) בניי ועזר.

מִלֵּב הוֹתֵל עֵקֶשׁ גִּפְתָּל רוֹעֵה רוּחַ שֶׁקֶר טָפֵל
חֲכָמוֹת בְּנֵתָה בֵּיתָה חֲצֵבָה עֲמוּדֶיהָ בְּמָרוֹם עֵפֶל
וַתַּעַשׂ מַעֲקָה גָּהָה פֶּן יִפֹּל מִמֶּנּוּ הַנֶּפֶל
אֶךְ אֹלֶת בְּנֵתָה חֵיץ טָחוּ גֹזָאֵל טִיחַ הַפֶּל
יֵאמֶר זֶה מְגִדֵּל עֵז גְּבִינָה אֹז וַיְהִי כִימֵי אֲמֵרָפֶל
הַגִּנִּי חֲכָם מִדְּגִיאל פֶּלֶא יוֹעֵץ בְּאַחִיתוֹפֶל
שָׁמְעוּ מִפִּי א) דְּבַרֵי מֹשֶׁה מִזֶּל סוּף בֵּין פְּאָרֶן בֵּין הַפֶּל
הַשְּׂבִירוֹהוּ עוֹעִים מִכּוֹם מָלֵא מִקֶּד אוֹ מִסְּפֵל
לְבָלוֹם עֲדִיזוֹ הִכִּיא לַחַיּוֹ רֶסֶן מְרִיז אֶל תוֹךְ בְּפֵל
לֹא יָדַע לֹא רָאָה שֶׁמֶשׁ בֵּין טוֹב מִמֶּנּוּ הַנֶּפֶל
גַּתָּן הַשֶּׁבֶל ב) בְּמָרוֹמִים רַבִּים וְעֲשִׂירִים בַּשֶּׁבֶל.
(הַקְדַּמַת מֵאוֹר)

ג

להגיל

ע"מ יתד ונ"ת יתד ונ"ת יתד ומ' גדלת וכן בסוגר

קָחָה סֵפֶר בְּמוֹ צִהָר תְּקִימוֹ וְכִנָּר אֶל גְּתִיבְתָּךְ תְּשִׁימוֹ
לְיִצְחָרֵי זְרַחֲיָה בְּמִגְדֵּל יְרַחֲי חֲבָרוֹ וְלִגְסֵי הַרִימוֹ
לְזֹאת מְאוֹר שְׁמוֹ קָרָא לְאוֹת בִּי עֵבֹר הַזְּבִיר שְׁמוֹ וְשֵׁם
מְקוֹמוֹ ג). (סג)

א) תלמידו אשר שמעו מפי באורי דברי משה אשר דבר במול סוף
בין פארן בין תפל, ר"ל באורי התורה, התוכחו עם הגואל הנזכר אשר
שחק ולעג לדעתו לספר מאור, וישקוהו סף רעל, בזכותיהם ובשאלותיהם,
ויראוהו כי לא ידע ולא ראה מעולם שמש הנינה, וכי טוב ממנו
הנפל, ויאלס ולא פתח עוד את פיו לדבר גבוהה ולהוליא עתק על
ספרי החכמים. ב) השכל והחכמה נתנו במרומים, והעשירים אשר
גואלו ישנו בשפל, והיא רומו לגואל הנזכר, ובניי הסכל בסמ"ך כאשר הוא
בכתוב, ואינוו מסכים עם תוכן השיר. ג) עיין הערות (הערה 19).

ד להנ"ל

ע"מ יתד וי"ד חנועות

עלה כגם על ראש הרי (א) גר מחלב היצחקרי!
מאור זרח לזרחיה בן יצחק הראש היצחקרי. (סז)

ה

לפירוש על מס' קנים

ע"מ יתד ותנועה

למחסה ומסתור
לנפשי ונעתור (ב)
בקולי אחנן
נתיב האמת תרג
לבאר ולפתור
ולחקור וזחתור
להשיב לקנתור
ושואל בקן תר.
(סוף השגותיו על ספר נעל הנפש להראנ"ד)

ו

להנ"ל

ע"מ יתד ותנועה

מרומם ועליון!
ושוכן בציון!

(א) אולי ירמוז במלה ההיא בר"ת על הרב ר' יצחק אלפסי.
(ב) עש"ה לאלהים זעקו במלחמה ונעתר להם (ד"ה א' ה' כ').
(ג) לאלהים אחנן בקולי לתת לי דעת ומזמה לתור נתיב האמת.

בְּפִי דָל וְאֶכְיוֹן
 גָּאֵם שִׁים, וְהֶגְיוֹן
 בְּמִשְׁנֵה בְּנֵי יוֹן
 סְמוּךְ לֵב וְרַעִיוֹן
 וַיִּמֵּן לְמוֹדָה
 בְּקוֹצֵר וְרַפְיוֹן.

(סז)

ז

לספר פתחי גדה

ע"מ ימד וד"ת

לְהַכִּין דְּבַר בֵּן
 סְמוּךְ חֲכֵמַת מִסְבֵּן
 אֲשֶׁר שָׁחַק תִּבְּן
 בְּזֶרֶת וּבְמִדָּה!

וּלְבָבוֹת אֹז לְשָׁחֹק
 לְכֹלֶם (†) נָתַן חֹזֶק
 וּלְחִבּוּק אֹז לְרַחֹק
 לְאִישׁ גּוֹרֵל יָדָה

זְמַנִּים שֶׁת לְשָׁמוֹר
 מְרוּקֵי שֶׁמֶן מֹזֵר
 וּמוֹעֵד שֶׁם לְאֹמֵר
 קָחָה לִי הַיְלָדָה

וְהִזְהַר אֶל אִשָּׁת
 גְּעוּרִים מִגִּשְׁת
 וְתוֹפֵשׁ הַקֶּשֶׁת א'
 בְּלִי יוֹרָה צָדָה

בְּשִׁכְבָּהּ בְּבִשְׁת
 וְהִיא מִתְקַדֶּשֶׁת
 וְאֵל תִּפְרוֹשׁ רִשְׁת
 לְרִגְלֶיךָ חֲמֻדָּה
 הַפּוֹנָה לַצֹּנָה ב'
 בְּשׁוֹשְׁבֵי סוּגָה

(א) הוא אליל האהבה והשחוק (Amor), המתואר בשיטה־הֶחֱזָקִיע כחבנית רבה קשת ובעל חלים, וממנה באילת אהבים (י"ט ב'): הילד קטן השיאני ויוכל, נער ורך וחלים בלדו וכו' דרך קשתו כאויב לבלעני חוס, וישטמוני בני אשפתו, יסובו עלי רביו, ויתקעם בלבי וכו' קס בנשק, חלים בלדו גם ויפרפרני, עכ"ל. ומעין זה במנחה בלולה (פסוק וישטמוהו בעלי חלים): בעלי חלים, הם עיני אשת אדניו אשר השילו בו קוי נלווי הנצתם, וכן הרגילו כל המשוררים לדמות העינים לחלים עכ"ל. ועיין לשון למודים (פ"א ופ"ב דפוס לבוב). והכוונה היא אפוא: השמר לך פן יכבוש אותך אליל הנזכר בחזיו השנונים, וישיאך לגשת אל אשת געוריד בשכבה בנשת גדתה ובהתקדשה מטומאתה. ועפ"י ג"ל כי כונת מאמר: גירא בעיניה דשטן (קדושין פ"א א') היא לאמר במשל ומליזה: אשיב עמל השטן (הוא אליל הנ"ל) בראשו, ואוריד חמסי על קדקדו, וחזיו אשר הכין לי ללכדני כנ"ל, אורה בו ואדכא בהם כחלל נפשו. וכן מ"ש בהשגותיו על ספר בעל הנפש להראב"ד (שער הפרישה ס"ה'): כי המלך הזקן מושל רע וכו' והוא חין לו עינים עכ"ל, הוא רומז לאליל הנ"ל, כי השיטה־הֶחֱזָקִיע תתארהו גם כחבנית ילד עור, וממנה באילת אהבים (שם): הילד קטן וכו' הדפני בלא ראות, כי בשגעון ובעורון ינהג וכו' ילד סתום עינים עכ"ל, ועיין הערות (הערה 10), ומכל זה הרוחנו לדעת כי גם גדולי תופשי התורה השתמשו בשיטה־הֶחֱזָקִיע, ועיין עוד הערה הסמוכה אח"ז. (ב) היא אליל היופי (Venus) המתוארת בשיטה־הֶחֱזָקִיע כחבנית מעלפת שושנים.

תָּגַהּ (א) מִתְעַנְּגָה
בְּשִׂדוֹת וּבְשָׂדֵה

וּלְכַת בְּמַחֲנֵה
סְבִיבוֹת הָעֲרוּגָה
בְּזֶדוֹן וּמִשׁוּגָה
בְּגַעַת בְּצַרְדָּה (ב)

בְּצֵאתְךָ לְדֶרֶךְ (ג)
לְבַל תָּבִיא מֶרֶךְ
בְּלִבָּהּ. קַח בְּרֶךְ
וְשָׁלוֹם בְּפִקְדָה

שָׁבָה בְּרֶדְד וְדָם
בְּקָר וְלֹא בְהַחֵם (ד)
וְדַע כִּי כָל אָדָם
לְבָבוֹת לֹא תָדָה

וּלְגִוָּה הַשָּׁלוֹם
בְּיָרוֹק יֵשׁ פְּדִיּוֹם (ה)

(א) שז אל הפונה, ור"ל חן פוגת לתאווה אשר תעיר ותעורר בך האליה הנ"ל, ולכך אל ישט אל דבריה להתענג בשדות ובשדה (כנוי לנשים, עיין קהלת (ב' ח') ובפירושים) בימי נדחן. (ב) כל ההולך סביבות אשה דוח ומתקרב אליה הוא כנוגע בה באלנע לרדה (כנוי לביאה), והוא על דרך מליצת חז"ל: סמור סמור לכרמא לא תקרב. (ג) בינמות (ס"ב ב') חייב אדם לפקוד את אשתו בשעה שהוא יולא לדרך שנאמר וידעת כי שלום אהלך וגו' עב"ל. ועיי"ש ברש"י ובתוס' ובהשגותיו על ס' בעל הנפש להראב"ד (שער תקון הוסתות ס"י א'). (ד) למען לא תתחמם ויקרה אותך מקרה בלתי טהור. (ה) בנדה י"ט א'; הירוק עקביא בן מהללאל מטמא, וחכמים מטהרין עב"ל, ויחיד ורבים הלכה כרבים.

יְבוּ הָיָה פִּיד יוֹם
חֲכָם לִבְנֵי תַנְדָּה (א)

וְשָׁחֹר בָּא לְקָרֵב (ב)
בְּאֲרִיָּה מִמְּאָרֵב
וְהַפִּית חָרֵב
וְהַגִּוָּה נִצְדָּה

בְּעוֹנֵת הַזֹּסֶת
לְכָל מִתְבוֹסֶסֶת
עָלִי כֵר אוֹ כֶּסֶת
הַנָּה חָרֵב תַּדָּה

וּמְבֹא בְדָמִים
יֵרָא הוֹלֵךְ תָּמִים!
וְחִפֵּשׂ בְּכַתְמִים
עָלִי כָל פִּי מְדָה (ג)

וּבְפִעִין הַחֲרָדֵל (ד)
כְּבוֹד הַבַּיִת יִדֵּל
וְהַפֵּל הַמְגִדֵּד
וְהַחֵר הַאֲגוּדָה

זֶאֱל תֵּשֵׁב גְּבֻדֵּל
וּלְבָנוֹת אֵל תְּחַדֵּל

(א) הוא עקביא בן מהללאל הנ"ל, כנחונ בעדיות (פ"ה מסנה ו') עי"ש דעת ר' יהודה. (ב) רומז למ"ש בנדה (י"ט א') כי דם שמור הוא טמא, ויאמר ע"ד משל ומליכה, כי הנושי הוא ינא בפני כלמות באיש מלחמה וינתק מסנרת איש ואשתו. (ג) לשון שירד על פי מדותיו (תהלים קל"ג ב'). (ד) בנרכות (ל"א א'): בנות ישראל הקמירו על עממן שאפילו ראות טפת דם כמרדל יושבות עליה ז' נקיים.

בְּכֹתֶם. עַד יִגְדַּל
בְּגָרְם וּבְקָדָה (א)

וְכֹתֶם לֹא יִנְיָא
בְּתוֹלְעַת שְׁנֵי (ב)
אֲבָל בְּכֶסֶת עֲנִי
לְבָנָה וּבְרָדָה

לְמוֹל חֵי אֹו חֶרֶם (ג)
חֶרֶם אֶת הָעָרֶשׁ
וּרְפֵא הַחֶרֶם
וְלֹא תִירָא חֶלְדָּה (ד)

לְשַׁחַת אֵל תֹּאמֶר
בְּאִישׁ יָבֵם תָּמַר (ה)
וְתַפְרַח בְּתָמַר
וְאֵל תִּרְכַּב פְּרָדָה (ו)

מִנְעַ תְּאוּהָ תְשׁוּד
וּבֵה דַעַת תָּנֹוד
וְהִיא גִפְשׁ תְּצוּוד
יִקְרָה וּבְכָרָה

(א) הוא כגרים ועוד הנוכח נגדה (ספ"ח). (ב) נגדה (ס"א ז'):
נגד לבוע מטמא משום כחם, ר' נחן בר' יוסף אומר אינו מטמא משום
כחם, שלא תקנו בנדי לבועין לאשה אלא להקל על כחמיהן עביל,
ופסק ברבי נחן בר' יוסף, וכיה במשנה תורה לרמב"ם (הלכות אסורי
ביאה פ"ט הלכה ז') ובטור ובש"ע (י"ד ס"י ק"ל סעיף י'). (ג) שם
(י"ז א'): ד' דברים הקב"ה שואנן וכו' והמשמש ממתו בפני כל חי וכו'
אסור לו לאדם שימשש ממתו ביום. (ד) כל ימי חלדך. (ה) אונן אשר
שחח ארצה (בראשית ל"ח ט'). (ו) נגדה (י"ד א'): רוכני גמלים כלן
רשעים, עי"ש ברש"י.

וְחֶסֶד וְתַמִּימוֹת

וְנִהְיֶה עַל-מוֹת

וְהַעֲזֹבֵר יָמוֹת

בְּטֻמְאַת הַנְּדָה

וְעֹזֵבֵד אֶל גֶּבֶר

בְּכָל מַכְאוֹב גֶּעְבֵּר

וְאֹי לוֹ כִּי גִמְפֵּר

וְהַפְּדָה לֹא גִפְדָה

בְּשׁוּבוֹ אֶל בּוֹרְאוֹ

סְלִיחָה הַמְצִיאוֹ

בְּשׁוּבוֹ מִחַטָּאוֹ

וְאוֹתוֹ הַתּוֹדָה

בְּזֹאת אִמְרֵי שֹׁפֵר

חֲקוּקִים עַל סֶפֶר

כְּאֲשֶׁבֶל הַכֶּפֶר

וְקִנְיָה עִם קֶדֶה

עַדִּי מִצַּע יִקְצֵר

וְהַצַּעַד יִצֵּר

לִיצֵר פֶּן יִפְצֵר

בְּפִתְחֵי הַנְּדָה .

ח

לספר פתחי גדה ופירוש על מסכת קנים

ע"מ יתד ותנועה יתד וב"ת

תְּעוֹדָה לְכֹל גִּפְן בְּהוֹצִיא פְּרָחֶיהָ
 וְתוֹרָה בְּהַבְשִׁילָה לְגֶרֶשׁ יִרְחִיֶהָ
 מְגֻדִים חֲדָשִׁים וְגַם יִשְׁנִים שְׁלַחֶיהָ
 בְּגוֹפֵי הַלְכוֹת (א) נִצְפְּנוּ עַל פְּתַחֶיהָ.

(סז)

ט

להג"ל

בעל ד' טורים, הא', ע"מ יתד וב"ת ויתד, הב', ע"מ בית ויתד ות',
 והג', ע"מ יתד וב"ת, והד', ע"מ יתד וב"ת ויתד ות'.

לְדַת דְּוָה קָחָהּ, הַגּוֹת תְּבוּנוֹת, דְּוָה לִבָּב, בְּחִץ אוֹיֵב מְפֹלָח.
 וְחָק קָנִים שָׁמַע, מִפִּי אֲשֶׁר צָר, בְּעוֹף גּוֹרֵד. גְּתָנוּ, קֵן מְשֻׁלָּח.

(סז)

(א) רומז למ"ג באבות (ספ"ג): קניין ופתחי גדה הן הן גופי הלכות.

לספר פלני אלמני

ע"מ יחד וד' תנועות

תרגום עברי

שִׁי אֹבִיל
תּוֹדָה אֲשַׁלְמָה
לְאֲשֶׁר לוֹ
עַז וְתַפְאֶרֶת
קוֹלִי שָׁמַע
חֵיל אֲזַרְנִי
לְהַגִּיז בְּתוֹרָתוֹ
וְאוֹתָהּ הִבִּינִנִי

שיר ארמי

אֲשַׁדֵּר תְּקַרְבָּתָא (ב)
אֲסַדֵּר אֹדִיתָא (ג)
לְמִן דִּי תִשְׁבַּחְתָּא
לְדִילָהּ וְגַבְוֶרְתָּא
דְּשָׁמַע ית קְלִי
לְאֵלֹמֵי חֵילִי
בְּאוֹרֵייהָ (ד) וַיִּהְבֵּ לִי
בְּגִיָּה אוּבְנָתָא (ה)

(א) מקרה זר מאד קרה את השיר הזה, כי באו בו שני שירים שונים ממחברים שונים, אך שוים במשקל ובחרוז, וגדנקו יחדו והיו לשיר אחד, הא' מן אשדר עד גבר אולפן, מאיש זקן ושנע ימים, המורה לאלהיו על אורך ימיו, ככתוב בו: ואוריך ית חייך וכו', והב' מן גבר אולפן עד הסוף, מאיש רך ולעיר בן י"ט שנה, ככתוב בו: דאית מן עלומי וכו' ולא תימר וכו' ואכתי דעדק וכו' ולא תתלי וכו'. הראשון איננו לח ומדוקדק כמו השני, כאשר יורו מלות: תקרובתא, אודיתא, אובנתא, ומלילת: ואוריך וכו'. וקרוב כי גם אשר תחום בראשי בתיו, וכי לא חשש המחבר על קדימת אותיות דל"ת וי"ו לאותיות שי"ן רי"ש בעבור שהן אך שמושיות. ונפלא בעיני איככה לא הרגיש עוד איש בכל זה? ובמקום אחר אראה כי גם את ס' החסידים קרה מקרה כזה.

(ב) איננו מדוקדק, כי לפי דרך לשון ארמית לא תבא המלה ההיא כי אם במנחה שאינה לשם יתעלה, אבל במנחה שהיא לשם יתעלה יבא חמיד קורבנא, דרוש וחקור ותמלא האמת. (ג) היא אך לשון תלמודית, ובלשון ארמית למה תודתא או אודאה או הודאה.

(ד) לשון אורייתא. (ה) היא אך לשון תלמודית, ובלשון ארמית למה ביונה או ביונתא או בינתא.

צָמְאֵי שֶׁבֶר	וְאֶרְוֵי יַת צַחֲיוֹן
בְּמַעְיָנֵי-נֹדְמִים	בְּמַבְוֵעֵי מִיָּן
אֶף הַשְּׁבִיעֵנִי	וְאֶרְדֵּךְ יַת חֲיוֹן
אֶרְךְ יָמַי .	בַּחַיּוֹת אֲרִיכָתָא (א)

אִישׁ לָקַח!	גִּבֹר אֹלְפֵן! תִּבַע
דִּרְשׁ חֲרוֹת	לְמַדַּע יַת מַבַּע (ב)
בְּאַצְבַּע אֱלֹהִים	אֱלֹהָא דִּי בְּאַצְבַּע
עָלֵי סְפִיר	כְּתַב עַל גְּבֻרֶשְׁתָּא (ג)

(וּבְבִין לְפִידִים	בְּזֻקוֹקֵי נוֹרָא
בְּהַר סִינַי	עָלֵי סִינַי טוֹרָא
גִּתָּן לְמֹשֶׁה	וּמֹשֶׁה סְרֻסוֹרָא
צִיר גְּאָמֵן)	בְּלוֹחֵי תַּפְקִידָתָא

הָא לָךְ	אַרְוֵי לָךְ חַבּוּרָא
סִפְרֵי יִקְרֵי!	סְדִיר חִידָךְ פְּתוּרָא
בּוֹ שְׁלַחֵן	בְּכָל טוֹב עֲבוּרָא (ד)
בְּכָל טוֹב	בְּסוּלְתָא וּבְפִתָא

לֶחֶם חֲמֻדוֹת	מֹשֶׁחַ זֵיתָא וְחֶמֶר
שָׁמֶן זֵית	וּבִשְׂרָא לָא אֲכַמְר (ו)

(א) המליצה הזאת היא סרת טעם, כאשר יספוט כל מי אשר נתן לו ה' און לבחן מליק. (ב) חכמת אלהים אשר היא ננחל נובע. וחגוס לבב חכמה (תהלים ל"י י"ב) דלניה מנע חוכמתא. (ג) חרנוס את ירושלים בנרות (כפניה א' י"ב) ית ירושלם כמא דבלשין בנכרשתא, ופה הוא כנוי לספיר המאיר כנר, אשר ממנו היו הלחות לפי דעת חז"ל. (ד) לשון וארו ארבע רוחי (דניאל ז' ב'), וענינו: כמו הנה. (ה) דגן. (ו) לשון במנמר בשרא (ספחים נ"ח א') ופירש"י חמוס הבשר, וכן פ"ו בנכרות (מ' ע"ג ד"ה כמרא) ובתורה (בראשית מ"ג ל'), וענינו פה ובשר אשר לא נתחמס ולא נכאש, אך הוא טוב למאכל.

בְּכֹל מִימְרֵי מִטְמֵר דָּם עֵגֶב
 דְּמִיתְמֵר בְּשִׁמְעָתָא (א)

שְׂרָגָא וְנִהוּרָא אָף בּוּ
 בְּהוּן, וְשִׁפְרָפְרָא אֹזֶר גֵּר
 וְתוֹתְבָא (ב) דִּיקְרָא זֶהָר שְׁחָר
 לְעֶרְטִיל מְלַבְּשָׁתָא וְכִסּוֹת לְעֶרוֹם

וְצִית לָךְ פְּתָגְמִי הַאֲזִינָה אִמְרָתִי
 וּבְרוּר תְּרַגּוּמִי וּבֵר תּוֹרָתִי
 וּמַגְרָגוּשׁ (ג) גְּרָמִי עֲצָמוֹת הַשֶּׁלֶךְ
 לְוֹת שְׁמַגִּין תָּא וּבֶשֶׁר קַח

דְּאִית מִן עֵלוּמִי יֵשׁ עָלָם
 לְסַב מְלִיף טַעְמִי מְלַמֵּד לְשֶׁב
 וְאִית (ד) מְפִישׁ יוּמִי וּמְלֵא יָמִים
 בְּדַעְתָּא לָא צְלָתָא חֶסֶד לֵב

וְלֵא תִימְרֵי זְעִירִין אַל תֵּאמֵר:
 שְׁגוּהִי, וּבְצִירִין "מַעַט שְׁגוּתִי,
 בְּגִין דִּי מִן עֶסְרִין "מִן עֶשְׂרִים
 בְּצִירָא לִיה שְׁתָּא "אַחַת תְּחַסֵּר

(א) שְׂעוּרָא מִעֲדָנִים וּמִטְעָמִים לְפִנֵּי כָּל מֵאֲמֵר הַנֹּאמֵר בְּסִפְרֵי הַלְכָה.
 (ב) שְׂמֵלָה, תְּרַגּוּס שְׂמֵלָתוֹ לְעֵרוֹ (שְׂמוֹת כ"ב כ"ו) תּוֹחַבְיָה לְמַשְׁנֵיהּ.
 וְהַמְלָה הַהִיא נִשְׁמַטָּה מִסִּפְרֵי מִתּוֹרָגְמָן. (ג) מְנוּשׁ עֲלָמוֹת, תְּרַגּוּס וְגוֹשׁ
 עֶפֶר (אִיּוֹב ז' ה') וְגוֹרְגַשְׁתָּא דְאַרְעָא, וְשְׂעוּרָא הַמֵּאֲמֵר הוּא: עֲזוּב גּוֹשׁ
 עֲלָמוֹת (כְּנוּי לְדַבְרִים לְנִמְסִים וְשִׁפְרִים אֲשֶׁר אֵין בְּהֶם לְחִלּוּתִית אֶל טַעַם
 וְדַעַת) וְכֵן הֵנָּה לְאֶבֶל: בְּשֵׁר שְׁמִין וְטוֹב (כְּנוּי לְדַבְרִים מְלֵאִים טוֹב טַעַם
 וְדַעַת) וְהוּא לְקוֹחַ מְמַלִּיכָת רַב אֲדָא בֵּר אֲבָא: אֲדַמְגַרְמִיתוּ גְרָמִי בִּישְׁבִּי
 תּוֹ אֲבָלוֹ בְּשֵׁרָא שְׂמִינָא בִּי רַבָּא (בְּנָא בְּתַרָּא כ"ב ע"א) עִי"ש בְּרַשִׁי.
 (ד) בְּנִי בְּתוֹב וְאִישׁ בְּטַעוֹת.

שירים לדברים אחרים.

א

אל שני אהביו נשיאי העם, ר' זרחיה, ור' משלם, אשר
הבטיח אותם לבא בצל קורתם ולא בא, ושלח להם
מגלת ספר תמורתו.

ע"מ ב' תנועות ויתד וד"ת ויתד וב"ת.

הִנֵּה מְגַלְתִּי אָבִיָא תְּשׁוּרְתִי
גַם שֵׁם חֲתִימָתִי וְתִהְיֶה תְּמִוּרְתִּי
אֶתֵּן כְּתָב יָדִי כְּפָר לְחֲטָאתִי
אֲשַׁלַּח שְׁנֵי טוּרֵי גְזִית לְאַשְׁמָתִי
אִם דָּל אֲנִי גִחְשָׁב חֲטָאת וְעוֹלָתִי
אִם דָּךְ אֲנִי גִכְתָּב גַּם זֹאת לְמִנְחָתִי
לְשְׁנֵי בְנֵי יִצְהָר (א) רְאשִׁים לְאַמְתִּי
כִּי אֶעֱקֶה אוֹתָם עַל רֹאשׁ לְשִׁמְחָתִי
הָרַב שְׁמוֹ כְּשָׁמִי (ב) רְאשִׁית תְּבוּאָתִי
אֶךְ הָאֲנוּשׁ מְשָׁלֵם (ג) קִדְשׁ תְּרוּמָתִי
יִזְכְּרוּ לְטוֹב תָּמִיד בְּבִרְכָתִי
נִשְׁפָּךְ וְגַם שָׁחַר אֶפִּיל תְּחִנָּתִי
גַם [קוֹל (ד) אֶהְבִּים אֵלֶיךָ] יְדוּם בְּשִׁירְתִּי
כָּלֵם בְּרוּכִים הֵם כִּי זֹאת שְׁאַלְתִּי.
(סוף השגותיו על ספר בעל הנפש להראב"ד)

(א) כהנים (עיין זכריה ד' י"ד) או ממספחת ילכרי (עיין הערות
הערה 2). (ב) זרחיה. (ג) בניי כתוב בשנוש: מושלם. (ד) כן כ"ל
בענור המשקל, ובענור הכנת הענין. (ה) בניי כתוב בשנוש: על.

ב

קינה לצום החמישי

ע"מ ח' תנועות

זאבי ערב וכל דוב אורב
 שמו קרית משושי חרב
 ואין דן דיגי וריבי יריב
 והגני יונה שחורה כעורב
 יען ביתי אשר הוא חרב

ראשי מים לבבות ולספוד
 למקדש מורש קאת וקפוד
 ומי לו לב יבכה ויספוד (א)
 בראות תרפים תחת אפוד
 ונגע נראה בשתי וערב (ב)
 בבית הארון ולוחות חורב

חטאי בקדש בכבי ודמעה
 לקול מוציאי דבה רעה
 מזנה קדש אותי התעה
 ושם לי בכיה קבועה
 ובת יהודה אניה (ג) ירב
 כי יצטו צללי ערב

ירדו פלאים בני העליון
 ניתמכרו מאין פדיון

(א) בני כתוב בשנוש: ומי לי לספוד לבכי ולספוד. (ב) על פני כלו לארכו ולרחבו. (ג) עשה וירב בבת יהודה תאניה ואניה (איכה ב' ה').

בְּצֵאת הַהָדָר מִן בֵּית צִיּוֹן
 וְכָבוֹד גָּלָה מֵאֶפְרַיִם
 בְּהִתְעוֹלֵל כָּל אֲסַפְסוּף וְעָרַב
 בְּמִשְׁכַּן יְיָ וְכָל תְּקָרַב

הַלְכוּ יָמֵי בְיָגוֹן וְכָלוּ
 כִּי לֹא אֵצֶא וְאֲנִי כְּלוּא
 וְאוֹיְבֵי שְׁלוֹ (ב) הִסְתּוֹלְלוּ
 בָּנִים גָּלוּ וַיִּתְנַצְּלוּ
 עֲדִים, וְהוּבַל תְּשׁוּרָה לְקָרַב
 אֶל (ג) אֲשׁוּר לְמִלְךָ יָרַב

לִי וְלַטּוֹבִי (ג) יוֹנָה! חֲבִי
 כִּי עוֹד בְּקָדָם אֲקִים סוֹכֵי
 וְשֵׁם אֶעְרוֹךְ גֵּר קְדוֹד מְלִכִי
 אֶת תְּתַגְּבְרִי וְעֵז תְּכִי (ד)
 וְאֶגְעַר חַיָּה בְּאָהָּ בְּאוֹרֵב
 לִיפֶת מְרָאָה וְקוֹלָהּ עָרַב.

(סדר תפלות לספרדים ויניציאה תקס"ג)

ג

לעמת לבו

ע"מ י"ו תנועות

דְּבִי! הַמֶּתֶק אֶת מַעֲגֶךָ כִּי קְדוֹשׁ יִהְיֶה מַחֲגֶךָ
 וַתִּנָּה תַחַת לְלִשׁוֹנְךָ צוּף דְּבִשׁ עִם (מֶתֶק) (ה) מַגֶּךָ

(א) כ"ל בעבור המשקל. (ב) כ"ל בעבור המשקל ובעבור ההמשך.
 (ג) כ"ל בעבור המשקל. (ד) כ"ל בעבור המשקל. (ה) כ"ל בעבור המשקל.
 (ו) כ"ל בעבור המשקל. (ז) כ"ל בעבור המשקל. (ח) כ"ל בעבור המשקל.

השמר מהתרגזך גם מהעלות שאנך
 לפני שרים שרי קדש וערוך (ב) גגדם משמך
 שוכני מגדל ירחוץך (ג) ארבע חיות אופניך
 ערכם רכב האל רבותים אלפי שאנך (א)
 בקש רצון ביום ופני האל חל נא ויחך
 יאל לשוב את שיבתך עוד והשיבך על בגך
 שבת עמם בימי עולם ובעינם יתן חך
 מתירושהך (ד) ודגך לא ירעיבך ויעך
 לבני עירך ושכניך תשרק תחרק את שך
 בהם תמשול ובילדי (ה) יום גם תסתולל בזמך
 הם הם דלי התורה, עכה ממתניהם קטנך
 רועה תוך גן בשם! הסר מבין חוחים שושניך
 חוהי מדבר עם קוץ דרדר אל לא גדר במ גך
 תמר לבני! אתה! (ו) הרים ז) מעץ יער סנסך
 האומרים חדש ייך בראות חדש קנך
 הן צעיר לימים אתה לחכמות זקן (ז) חך
 עוד (ח) תגביה בגשר בין בוככים תשים קך.
 (סוף הגותיו על ספר צעל הנפש להראב"ד)

(א) בניי כתוב בשבוס: ירו. (ב) עיין למעלה (שיר ג' בראש א').
 (ג) ערך שרי קדש אשר במגדל ירחי הוא בערך ארבע חיות קדש ורבותים
 אלפי שאן, והוא מהפלגת השיר. (ד) בניי כתוב פה בשבוס השטה
 המתחלת בהם תמשול, בינה וראה האמת. (ה) בניי כתוב בשבוס עם
 ילדי. (ו) בניי כתוב בשבוס: או תמר לבין את. ז) לשון והרים העטרה
 (יחזקאל כ"א כ"ו) וענינו הסרה, והמרוז הזה הוא קשה הכנה מאל.
 (ח) בניי כתוב בשבוס: לעיר לימים לחכמות הנה הנך. ט) בניי כתוב
 בלשון הפסוק (עובדיה ז') בלי טעם והכנה.

לעמת נפשו

ע"מ ב' תנועות ויתד

מה תהמי גפשי? ומה תשתוחחי עלי ברוב בכה ודמעה
על לחי?

למה כיולדה תחילין ממצוקיך? ולמה זה כנשר תקרחי?
מבעלי חצים ונצוצים ולצים בעתוך וימררך מר תצרחי?
חיה! (ב) לאל חי יחלי, אל תיראי מכן אגוש ימות, ואל
תאנחי

מלהטי הרבות זמן מתהפכות סביב, ואל לשחוק ילדיו
תשמחי

הנך חצובה מבבוד עליון ומאור צה, עלי כל המאורים
תזרחי

איכה למחשבי אדמה הארוכה השפלה תרדי או תצנחי?
לשוב כיונה אל ארבה עופפי, עד לעלות אל כס מלוכה

תצלחי
מימי ישועה שאבי לך ממקור חיים, ואל מימיו ברגלך
תדלחי

התקדשי הטהרי מגאלי תבל, ופת בנה ויניגה תונחי
עורי בחיק הבלי אדמה שוככה! עורי ליום אחרון ועין

תפקחי

שבט ושוט מוסר לגבך גפלו מידי זמן, הוסרי הוכחי
מוטות עלומים נתקי, לצאת לבית חפשית, ומוסרי גאווה

התפתחי
שובי לצור היוצרך ברה, ותזכי והברי ליום תלקחי

יום תצאי ממאסר גֹד, ויום אהל בתוך מחנה אלהים תמתחי
חקיו ומצותיו שלחני עשה, דבר דעי וראי להשיב שולחי
לו שלמי פרי שפתיך ואת לבך לרצון לך לתורה תזבחי
זברי והזבירי תהללותיו וחסדו לך, ואל את כל גמוליו
תשכחי

המעלך מתחתית (א) עפר, ומציל מבכי עינך, ורגלך מדהי
באי חסי תחת כנף רחמיו וחנותיו, ואל גא בגדיבים תבטחי
עבדי באמה אק אדניך, והשתחוי להר קדשו, ולשמו שבחי
דפקי עלי דלתי תעודתו, ומנעולם ביד דעת והשכל תפתחי
בפתיל גערת חטא געורך יהי לך בהריחו אש תשובה
תקדחי

לבך וידך עם לשונך יעשו שם טוב בשמן טוב, ובו תמשחי
בי הזקונים (ב) משחו ראשך בטל אורות (ג), ראי כי מחרת
(תתגלחי ד)

עד מה ועד מתי עניה סוערה! על הפעפים השנים תפסחי?
אם תשבי תהמי בים (ה) סוער, ואם לשוב לעמד תאמרי
תפסחי?

חשקת בגרותך לסורך מעלי צרים, באמרם לך: ערי
געבור שחי

ותבחרי יום שוב ותלוי לאח לויח לבית לוי ובו תספחי
יום תשקי לו מנשיקת פה, ויום בחזות הדר פניו כשושן
תפרחי

מפיו בדלחים ואקדח תלקטי, ממעשיו מר ואהללות תרקחי
קוי לצור ישעך ומושיעך, וצפי מופתיו, ובגפלאותיו שוחחי

(א) כ"ל במקום מתחתיות אשר בניי בעבור המשקל. (ב) יורה כי
לזקניו יסד את השיר הזה. (ג) רומז אל השערות הלבנות והמאירות.
(ד) מחר יקח אותך אלהים ועוד אינך. (ה) כ"ל במקום ביום אשר
בניי, ויורה כי ישב על שפת ים סוער בצרמו מפני לוריו.

יְשִׁים לְמֵאוֹם מִזְּאֲמִיךְ, וְאֲשֶׁר סָחוּ עִפְרָךְ וְאַבְגִּיךְ סָחִי (א)
 יִמְחָה דְמַעוֹת מֵעֵרִי לְחֵידְךָ, בְּיוֹם יִתֵּן בְּחֻמוֹתֵם וּמְגִדְלֵם מִחֵי
 יִמַּד פְּעוּלְתֵם אֵלַי חֵיקֵם, וּמִשְׁבֵּר יִלְיִלוּ, וְרָגָה תִּפְצְחִי
 יֹאמֶר לְרוּחַ מְרִצּוֹנִי גּוֹשְׁבָה בְּאֵי! וּבְהֲרוּגֵי פְרִידְתֵם (ב) פְּחִי!
 עַד אֲחֲלִיף כְּחֵי בְּצוּר גּוֹחֵי וּמִבְטִיחֵי, וְרוּחֵי בְּחֻזֹת אָחֵי תַחֵי.

(סוף ספר לנח)

לא אעזבה עוד את שירי ר' זרחיה עד אם גליתי דבר
 חדש בשיר האחרון אשר בראש הכי, ולבי נכון בטוח כי
 כל שתם העין יוקירהו. התבוננתי היטב אל השיר הזה
 ומצאתי בו ג' מחלקות שונות ברעיוניהן, ובכל זאת אחת
 באחת תגשנה ורוח לא יבא ביניהן. במחלקה הא' יעיר
 המשורר את גפשו לתקוה, בבי' לתודה, ובג' לתשובה.
 רעיון התקוה קדח בדמיון המשורר כאש להט וכשלהבת
 יה, ויתחזק בו במאד מאד עד אשר חשב כי כבר גושע
 מצריו, ומספרו גהפך למחול לו, וידבר על גפשו להודות
 ליי' חסרו ולזמר גפלאותיו עלי נבל כאיש מצרה גחלין.
 עוד הוא מדבר על גפשו לזכוח זבחי תודה לאלהיה על
 ישועתה מן המצר, עלה על לבו כי לא יסרהו שדי חנם
 אין פשע, ולא ענהו מלבו, כי אם חפץ להעירו מתרדמת
 הבלי חלד, ולהסיר מעליו יין תאות הגויה, ולהזכירו
 להכין לו צדה אל בית עולמו, ויחל לחפש דרכיו ולחקור
 מעלליו ולשוב עד יי' אלהיו. כה הלך המשורר בעזו
 דמיונו מרעיון אל רעיון, מתקוה אל תודה, ומתודה אל

(א) ולסמי ישים את אשר סחו עפרך ואבגיך. והוא לשון נופל על לשון.
 (ב) כרידת אחים נאהבים ונעימים היא עזה כמות וקסה כהרג ואבדן, ע"כ
 אמר לשון הרג.

תשובה. אחרי הודע אלי זה, ראיתי כי מחלקה במחלקה התערבו ורעיון ברעיון התבוללו, ונתתי את לבי לסדרם היטב ולהציג כל מחלקה וכל רעיון לבה, הא לך נוסחתי, שימה נא עינך עליה ועל הנוסחא הישנה, והגידה לעיני השמש למי היתרון מן רעותה.

א

הערה לתקוה

מה תהמי גפשי? ומה תשתוחחי עלי ברוב בכה ודמעה על לחי?

למה כיוולדה תחילין ממצוקיך? ולמה זה כנשר תקרחי? מבעלי חצים ונצוצים ולצים בעתוך וימררך מר תצרחי? חיה! לאל חי יחלי, אל תיראי מבן אנושימות, ואל תאנחי מלהטי חרבות זמן מתהפכות סביב, ואל לשחוק ילדיו תשמחי

עד מה ועד מתי עניה סוערה! על הסעפים השנים תפסחי? אסתשבי תהמי בים סוער, ואם לשוב לעמך תאמרי תפסחי? חשקת בגרותך לסורך מעלי צרים, באמרם לך: עדי נעבור שחי

ותבחרי יום שוב ותלוי לאח לוייה לבית לוי וכו תספחי יום תשקי לו מנשיקת פה, ויום בחזות הדר פניו כשושן תפרחי

מפיו בדלחים ואקדה תלקטי, ממעשיו מר ואהללות תרקחי באי חסי תחת כנף רחמיו וחנותיו, ואל נא כנדיבים תכטחי קוי לצור ישעך ומושיעך, וצפי מופתיו, ובנפלאותיו שוחחי ישיים למאום מואסיך, ואשר סחו עפרך ואבניך סחי ימחה דמעות מעלי לחיך, ביום יתן בחומותם ומגדלם מהי ימד פעולתם אלי חיקם, ומשבר יילילו, ורנה תפצחי

יאמר לרוח מרצונו נושבה, באי! ובהרוגי פרידתם פחי!
עד אחליף כחי בצור גוחי ומבטיחי, ורוחי בחזות אחי תחי.

ב

הערה לתורה

לו שלמי פרי שפתיך ואת לבך לרצון לך לתודה תזכחי,
זכרי והזכירי תהלותיו וחסדו לך, ואל את כל גמוליו
תשכחי,

המעלך מתחתית עפר, ומציל מבכי עינך, ורגלך מדהי,
עבדי כאמה אל אדניך, והשתחוי להר קדשו ולשמו שבחי.

ג

הערה לתשובה

הנך חצובה מכבוד עליון ומאור צח, עלי כל המאורים
תזרחי

איכה למחשכי אדמה הארורה השפלה תרדי או תצנחי
לשוב כיונה אל ארבה עופפי, עד לעלות אל כס מלוכה
תצלחי

מימי ישועה שאבי לך ממקור חיים, ואל מימיו ברגלך
תדלחי

התקדשי הטהרי מגאלי תבל, ופת בנה ויינה תזנחי
עורי בחיק הבלי אדמה שוכבה! עורי ליום אחרון ועין
תפקחי

שבת ושוט מוסר לגבך נפלו מידי זמן, הוסרי הוכחי
מוטות עלומים נתקי, לצאת לבית חפשית ומוסרי גאווה
התפתחי

שובי לצור היוצרך ברה, והזכי והברי ליום תלקחי
יום תצאי ממאסר גוך, ויום אהל בתוך מחנה אלהים
תמתחי

חקיו ומצותיו שלחני עשה, דבר דעי וראי להשיב שולחי
 דפקי על דלתי תעודתו, ומנעולם ביד דעת והשכל תפתחי
 כפתיל נעורת חסא נעוריק יהי לך בהריחו אש תשובה
 תקדחי

לבך וירך עם לשונך יעשו שם טוב כשמן טוב, ובו תמשחי
 כי הזקונים משחו ראשך בטל אורות, ראי כי מחרת
 תתגלחי (א).

(א) אולי עוד מחרת תתגלחי ותעבורי מזה, יען כי כנר הלבינו
 שערות ראשך ויעידו כי קרנו ימיד למות ועת מליפתך הגיע. על כן
 הזני והנרי והכניי לידה ליום תשובי אל אלהיך, והשאיירי לך בתכל
 הלזו שם כשמן הטוב.

כלו שירי רי זרחיה הגודעים לנו.

וזה שיר אביו בלשון ארמית עם תרגום עברי.

ע"מ יתד וד"ת

בְּרוּךְ אֱלֹהֵי הַיְצוּרִים!	בְּרִיךְ מְרֵי בְרֵי
אֲדוֹן כָּל חַי!	וְרַבּוֹן כָּל חַי
לֹו תַפְאָרָה	דְּלֵה חַי וַיְאִי (א)
אִף לֹו כְבוֹד	שְׁבַחָא וַיְקָרָא

רַב תָּם דְּרַבּוּ	דְּכַוְיָנָא אַרְחִיָּה
לְתַהֲלָתוֹ אִין קַץ	וְלִית סוּף לְשַׁבְּחִיה
דְּבָרוֹ וְרוּחַ פִּיו	וְשׁוּתִיָּה אִף רוּחִיה
נִזְרָא מְלַהֲבוֹת אֵשׁ	דְּחִילָא מִן נִזְרָא

קְתוּם מוֹדִיעַ	וְהוּא שְׂרָא קְטָרִין
תַּעֲלָמָה מוֹפִיעַ	וְגַלְיָה לְטְמִירִין
לְפָנָיו תְּאִיר	קְדָמוּהֵי גְהִירִין (ב)
חֲשִׁיכָה כְּאוֹרָה	חֲשׂוּכָא וְגַהוֹרָא

גְּרָגֵר הַטְּמוּן בְּאַרְץ	דְּמַפְיֵשׁ (ג) מִן גְּרָגֵר
מִמַּעַל לְגַג יָרִים	עַפְאִין עֵיל אֵיגֵר
וְאִישׁ גְּבֵה לֵב	וְרִים לְבִיָּה מְגֵר
לְעַפְר מִן יִשְׁפֹּת	וְשִׁיף עַד עַפְרָא

בְּרוּךְ שְׁמוֹ מִמְּקוֹמוֹ	בְּרִיךְ שְׁמִיָּה מֵאַתְרֵיה
(שָׁמָּה רָאִי הָדוּ)	וְדִי חֲזִין הִדְרִיָּה

(א) כְּנִי כְּתוּב בְּשֵׁבוּשׁ : לְאִי . ב) כְּנִ"ל בְּמִקּוֹם סְדִירִין אֲשֶׁר כְּנִי , וְהוּא עַשׂ"ה וְלִילָה כִּיּוֹם יֵאִיר כְּחֲשִׁיכָה כְּאוֹרָה (תְּהִלִּים קל"ט י"ב) . ג) מְרַבָּה גְּרָגֵר הַזֶּרַע הַטְּמוּן בְּחִיק הָאֲדָמָה וּמוֹלִיא מִמֶּנּוּ עַפְאִים רַבִּים וְגִדּוּלִים אֲשֶׁר עַד מִמַּעַל לְגַג יִגִּיעוּ וְאֲשֶׁר יֵרֵם לְבַנּוֹ יִמְנַר וַיִּשְׁפֹּל עַדִּי עַפְר הָאָרֶץ .

דְּקִיּוּמִין עַד סִטְרִיהַּ עֹזְמָדִים מִמַּעַל לוֹ
וְקִטְרִין לִיהַּ בְּתָרָא וְגִזֵּר כְּבוֹד יַעֲטְרוּהוּ (ו)

דְּקַבֵּל יַת צְלוּתִי אֲשֶׁר שָׁמַע תְּפִלָּתִי
וְאֶשְׁלַם בְּעוֹתִי מִלֵּא אֶת תְּחִנָּתִי
בְּסִימָא כְּרַעוֹתִי וַיִּתֵּן לִי כִלְבָבִי
בְּסִימָא וּבְחִירָא (ח) אוֹצֵר גְּעִים וְנִבְחָר .

דְּלֵא אֵית לֵה טִימִין (ג) אֵין עֲרוּךְ לוֹ
בְּכָל רוּחֵי עֲלְמִין בְּכָל אַפְסֵי אַרְץ
וְדִי לְכָל חֲבִימִין גְּחָמָד לְחַכְמֵי לֵב
רְגִינָא מַעוֹתָרָא מִן עֶשֶׂר רַב .

בְּבַר עֶקֶר טוֹרִין (א) בֵּן מִפְרָק הָרִים
בְּמִילֵי שְׁפִירִין וּבְרוּחַ חֲכָמָה וּבִינָהוּ
בְּחִיזוֹ קְנֻבִירִין (ד) וּמִפִּיק אֲמַרֵי חַן
וּבּוֹרְלֵא יִקִּירָא בְּלִשָּׁם וְשֵׁהֶם יִקֵּר

יְהֵא רַעוּ מִן קְדַמּוּי יוֹאֵל אֱלוֹהַּ
דִּיזְרִיךְ יַת יוֹמוּי וַיִּרְבֶּה יָמָיו
טְפִי מִן טְפִי מוּי מְרַסִּי מִים
וּמִן כּוֹכְבֵי סְדְרָא (ה) וְכוֹכְבֵי שַׁחַק .

וַיְדַלֵּי סַפְסָלִיהַּ יִגְשָׂא אֶת כְּסָאוֹ
וַיִּתְקַף יַת חִילִיהַּ וַיֵּאמֶן אֶת כַּחוֹ
וּמִן עֵיל יִרְחַם עֲלֵיהַּ עֵינֵו תַּחַם עֲלָיו
בְּאָבָא עַל בּוֹכְרָא בְּאֵב עַל בְּכוֹר

(א) הראשון ענינו אומר והבניית שמושית, והשני ענינו נעימות, והבניית שרשית. (ב) ערך ומחיר. (ג) מליצה חלמודית (סוף ברכות). (ד) לשם. (ה) עשה בנרונה א' לשני ק"ש של ערבית: המסדר את הכוכבים.

אֲשֶׁרֵי רָעִיו	וּמִבְּכֹזֶן כָּל חֲבֵרִיה
הַשָּׂאֲבִים מִבְּאֵרוֹ	דְּדָלִין מִן בִּירֵיה
וְשִׁמְעִים חֲכָמָתוֹ	וְשִׁמְעִין קֹל פְּשָׁרֵיה
וּמִקְשִׁיבִים לְתַבּוּנָתוֹ	וּמִימְרֵיה בְּתִדְרָא
שְׂדֵי יַחְמוּל עֲלֵיכֶם	אֱלֹהָא יַחוּם עֲלֵיכֹזֶן
יִתֵּן לָכֶם חֲנִינָה	יִזְכֶּה לֵיה וּלְכֹזֶן
וַיַּחַד תִּשְׂאוּ בְּרָכָה	וְתַתְּבָרְכוּן בְּלְכֹזֶן
בְּגָדוֹל בְּקָטָן .	כְּרַבָּא כְּזַעֲרָא .

(הקדמת מאור)

עתה אבחנו את השירים האלה בקצור גמרי, ואחזה דעי עליהם. מבחר שירי ר' זרחיה הוא השיר האחרון בראש הבי'. כלו עברית צחה, ומלה אחת תלמודית אין בו. רעיוניו נשגבים, ומליצותיו נעימות ונוזלות כהלך דבש, גם הן רבות כח להעיר ולעורר את הנפש מתרדמתה, ולהבליגה על כל שטן ופגע רע, אחריו במעלה הוא השיר הג' בראש הגיל, אחריו קינת צום החמישי, מבחר מליצותיה היא מליצת: והנני יונה שחוררה כעורב, מה נמלצה לחך יודעי שיר ומליצה! אחרי הקינה הוא השיר הא' בראש הגיל, אחריו הוא השיר הבי' בראש הא', אחריו הוא השיר הז' בראש ההוא, רעיוניו כרעיוני כל השירים הכוללים דינים והלכות, מליצותיו צחות, אך בעבור לחץ החרוז באו בהן ארבע מלות תלמודיות, צרדה, וסת, חרדל, גרם, ומליצה אחת יש בהן אשר היא נעימה ומחכמת (וייט'גי) מאד, והוא: ושחור בא לקרב, כאריה ממארב, והבית חרב, והנודה נצדה. יתר השירים העברים הוא רק ונעור גם מרעיון

גשגב גם ממליצה נעימה, ואין בו כי אם חרוז ומשקל. —
השיר הג' בראש הכ' יסד רבי זרחיה בימי עלומיו כמו
השיר הארמי, כאשר יורה סוף השיר, ואולי יסדם בעת
אחד, וכן יורה קצת השתוות הרעיון האחרון בשני
השירים ההם עיין בהם. ואם הוא כן צ"ל כי עוד לפני
היותו בן י"ט שנים בא ללוניל הנזכרת בשיר הג' הנ"ל
בכנוי מגדל ירחי, וכי כבר אז היה לו ריב ומדון עם
תושבי העיר ההיא. — השיר הזה יורה כי העיר הזאת
היתה מחולקת אז למגדל ולעיר, במגדל היו יושבים
החכמים המכונים בשיר הזה בשם שרים שרי קדש, ובעיר
היו יושבים ההדיוטים המכונים בשיר הזה בשם דלי
תורה, עיין היטב בזה, וכל זה צריך עוד עיון גדול. —
השיר הארמי איננו כולל כי אם תהלות המשורר וספרו
כדרך הרבה משוררי ספרד אשר יצאו למו בעקבות
משוררי ערב. לשונו איננה צחה כמו לשון השיר הארמי
מאת אביו, כי באו בו שש מלות תלמודיות, אכתי,
קילתא, חמירתא, בוקא, איכא, קנקנא, ומלה אחת עברית
עלי, אבל שיר אביו הוא כלו לשון ארמית צחה בלי
תערובת מלה אחת מלשון אחרת, וגם יש בו איזה
רעיונים מושכלים. — קרוב מאד כי ר' זרחיה יסד השיר
הארמי לפירוש אחד אשר חבר על התורה, כי לא נזכר
בו כי אם מן התורה שבכתב, עיין היטב בו ובמלת
בשמעתא. — נ"ל כי אבי ר' זרחיה היה הראשון ליסד
שירים ארמים לספרים הנכתבים בלשון המשנה, והוא
דרך זר מאד. וכן נ"ל כי בכני עמנו היה בעל תרגום
שני המשורר הראשון בלשון ארמית. —

ויש אומרים כי ספר הישר הקטן על עניני מוסר המיוחס לר"ת הוא ממנו (73), והוא טעות, ואיננו גם ממנו, גם מר"ת (74). ספר אחד מספרים האלה, או מספרים הבלתי נודעים לנו חבר ר' זרחיה בהיותו בן י"ט שנה (75), ואשר רבים חשבו וחושבים כי הוא ספר מאור, הוא שוא וכזב (76).

מכל הספרים האלה אין עמנו היום כי אם ספר מאור, וספר צבא, והשירים, ואולי גם חלק אחד מספר סלע המחלוקת (77). ויתר ספריו לא אדע אם בבתי עקד הספרים הֶחָבְאוּ, או עלו בתהו ויאכרו.

ואלה שמות החכמים וספריהם המובאים בספריו. אביו, וספרו מגלת הנחמה (78).

החכם המורה אבן גנאח (79).

הנשיא רב אברהם ברבי חייא הספרדי, וספריו, חכמת הכוכבים והעבור (80).

ר' אברהם בר' יצחק אב ב"ד (81).

ר' אפרים (82). ופעם בכנוי הזרחי (83).

בן גוריון הכהן, וספרו יוסיפון ליהודים (84).

ר' האי גאון (85).

ר' זרחיה (86).

המורה הגדול בעל הדקדוק ר' יהודה (87).

החכם ר' יהונתן ברבי אשר (88).

ר' חננאל, ופירושו על התלמוד ופסקיו (89).

ר' יוסף מיגש הלוי, וספרו מגלת סתרים, ופרושו על ב"ב ושבועות (90).

מר יוסף בר' יוש"תו ממדינת גיאן תלמיד הר"ף, ומכתבו בלשון ערבית אשר היה כתוב בספר אחד שבא מעבר לים (91).

ר' יעקב בר' מאיר, הוא ר"ת, וספרו הישר הכתוב
בכתב ידו (92). ופעם מובא בלשון: ר' יעקב מרומרוג (93).

ר' יצחק בן גיאת, והלכותיו (94).

הרב הנשיא ר' יצחק בר רבי ברוך (95).

ר' יצחק בר' מלכי צדק (96).

ר' יצחק בן מרן לוי (97).

ר' מאיר ברבי יוסי (98).

ר' משה בר' יוסף רבו (99).

ר' משולם (100).

ר' משולם בר (חסר בדפוס אשר לפני סס אביו) (101).

ר' נסים וספרו מגלת סתרים (102).

ר' סעדיה גאון, וחבורו שטרות, וסדורים שנכתבו על

שמו (103).

ר' שלמה, הוא רש"י, ופירושי ופסקיו (104).

ר' שמואל הנגיד, וספרו הלכאתא גבראתא (105).

ר' שמואל מרומרוג, הוא הרשב"ם (106).

ר' שמעון קיירא, וספרו הלכות הראשונות (107).

וב"פ מובאים חכמים סתם בלי זכרון שמם (108).

ואלה שמות הספרים המובאים בלי זכרון שם בעליהם:

א' סוד העבור (109).

ב' עתים (110).

ג' ש"ת הגאונים (111).

ואל תתמה על אשר לא נשא אף פעם אחת על שפתינו
את שם האדם הגדול בענקים רמב"ם וספריו המסלאים
בפז, כי מקצת ספריו נוסד בעת אשר הרמב"ם לא היה
כי אם בן ח' או י"ג שנה (112). ולא נראה עוד בארץ
מאומה ממפעלותיו, ורובם נוסדו אולי עוד בטרם היה
הרמב"ם עלי תבל (113), והשמר לך מאד לבל תקשיב

על דבר הבוערים בעם, כי רוח ר' זרחיה לא היתה נוחה
 מהרמב"ם ומספריו, וכי בגלל זה לא נשאם אף פעם
 אחת על שפתיו, כי שקר הם דוברים אליך, ומשאות
 שוא ומדוחים יחזו לך, מגמת פניהם היא אך להרבות
 למו בתרמית ובכזב מחזיקים בבריתם, ולהגדיל מספר
 שונאי המחקר ודורשיו, ע"ד אשר עשו הקראים במקצת
 חכמינו אשר מנום בשקר את אנשי בריתם (114). עוד דע
 לך כי גם ר' אלעזר מגרמיוז הביא דבר אחד מספר
 משנה תורה להרמב"ם בספרו רקח (115). אף כי מחשבותיו
 ודרכיו התנגדו באמת עד מאד למחשבות ודרכי הרמב"ם.
 ועוד חדוש גדול מזה אודיעך, והוא כי ר' בחיי החסיד
 בעל חובת הלבבות, ור' אליהו מזרחי קראו בספרי הקראים
 והשתמשו בהם (116), וכן הרבה קהלות קדושות ספרדיות
 השתמשו בשירי הקראי, ואמרום בבתי תפלותיהם (117).
 ולדעת קצת כל בקשות הרחמן הוא אשר בסוף ברכת
 המזון הן מהקראים (118). הנך רואה כי גם מאנשים
 ומספרים אשר רוח החכמים לא היתה נוחה הימנם,
 לקחו ושמו בכליהם כל טוב וכל מבחור הנמצאים בהם,
 וכי קבלו האמת ממי שאמרו, ולקטו השושנים מבין
 החוחים, ותדע אפוא כי לא בעבור אשר לא היתה רוח
 ר' זרחיה נוחה מהרמב"ם ומספריו, לא נשא את שם
 הרמב"ם וספריו על שפתיו, כי אם בעבור אשר אמרתי
 למעלה. ואל תשים לבך למה שמובא בספר אור תורה
 לר' מנחם לונזאנו ב"פ רמב"ם כתיבת יד קדמון שהיה
 של הר"ז הלוי (119), כי בלי ספק אין זה ר' זרחיה שלנו (120).

ה ע ר ו ת .

1) בהקדמת צדק הבית לנכדו הרא"ה כתוב: אמר אהרן הלוי, ברי יוסף, ברי בוננשתי, ברי יוסף [ברי זרמיה, כל"ל, בכתוב בשם הגדולים (מ"א מערכת א' סי' כ"ו) והוא ר' זרמיה בעל המאור] ברי יצחק, ברי זרמיה, ברי שם טוב הלוי ז"ל עכ"ל.

2) בשיר ג' (שירים לספריו): ליצהרי זרמיה, וכן בשיר ד' (שם): מחלב היצהרי וכו' הראש היצהרי. וקרוב מאד כי ר' מתת' היצהרי המונח בהקדמת בעל עין יעקב היה ממשפחה ההיא, וכי שם המשפחה ההיא הוא ע"ש יצהר בן קהת בן לוי (שמות ו' י"ח).

3) ביוחסין וממנו בש"הק ושם הגדולים כתוב כי יסד המאור בשנת תתק"י לאלף החמישי, והוא טעות, כי במאור (ע"ז ריש פ"א) כתוב: ודע כי בשנת ד' אלפים תת"ק לכריאת עולם הימה שנת שמטה עכ"ל, וזה יורה ברור כי יסד המאור בין שנת תת"ק לשנת תתק"ז, כי לו יסדו בשנת תתק"י לא היה זוכר בלי ספק כי אס שנת תתק"ז הסמוכה לשנת תתק"י. ואמר האמת והדברים האלה נדע כי מ"ש בספרים אשר ר"ת נפטר בשנת ד"א תתק"ל, או תתק"לג, הוא בלתי נכון, כי במאור מונח ר"ת בהוספת מלת ז"ל, ונפטר א"כ לפני שנת תתק"ז עכ"פ. ולע"ג לפ"ו מ"ש בס' הישר (הגדול) לר"ת (סי' תל"ב): ד"א ותתק"ט ע"ש.

4) במאור (ע"ז פ"ה ד"ה כתב הרי"ף ז"ל מתחלה) כתוב: וכשנאמתי ללוגיל ראיתי ספר אחד עכ"ל, וזוה הודיע אותנו כי לוגיל לא היתה עיר מולדתו, וכי אך ממקום אחר בא אליה. חולם לא הודיע אותנו עוד מאין בא, ואיפה היתה מקנת בור נקר ממנה, ושערתי מלכות לשונו בשיריו כי ארץ ספרד היתה לור: מחלבתו, וכי בה היה עד אשר הבגילו אשכלות תבונתו, והחל להיות גבור בארץ, ואחרי בן בא ללוגיל אשר בלפת בסנה בלתי נודעת לנו. וכן בש"הק (מ"א א') כתוב: רבנו זרמיה הלוי מעיר לוגיל הספרדי עכ"ל. והנה באשר החלותי להתבונן בזה עלה על לבי לשער בן גם ממהירותו בלשון ערבית (עיין הלחה הערה 7) אשר לא נדברה ולא נלמדה כי אס בארץ ספרד ע"י מושליה הערבים; חולם אחרי שובי ראיתי כי אין מזה ראיה כלל, כי אולי חנב מנרבנא מקום רבו המונהק ר' משה ברי יוסף (הערה 39), וזממה היו גם לפניו גם לאחריו אנשים אשר למדו וידעו היטב לשון ערבית, לפניו, ר' משה הדרשן, עיין רש"י (תהלים מ"ה ב', ס"ח י"ז, משלי ה' י"ט), ולאחריו, הרד"ק, ור' משה נרבנוי בעל הפירוש הידוע על המורה, ועוד הרבה כמוהם.

5) בן יורה שיר י' (שירים לספריו).

6) נלכא (מדה ח') כתוב: אבל לשון הקדש גם כל הלשונות מקבלות החסרונות, כל אחת ואחת לפי מנהגה עכ"ל, והה יורה כי ידע לשונות רבות וארחותיהן.

7) במאור (ע"ז פ"ה ד"ה כתב הר"ף ז"ל מחלה) כתוב: ראיתי ספר אחד שגא מעבר לים, והיה כתוב בו בכתב ידי אחד מתלמידי הרב ז"ל, בלשון ערבי מכתב שפירושו כך: בסיף ימיו של רבנו הרב וכו' אלו דברי התלמיד שהעיד על רבו עכ"ל. וכן בהקדמתו לספר מאור מובא מאמר אחד מאת גא"מ אשר כל ספריו נכתבו בלשון ערבית, ככתוב בפתיחת הראב"ע לספר מאזנים.

8) בן יעידו שיריו ומליכותיו.

9) נלכא (מדה ח') כתוב: ולפי מנהג לשון הקדש שמסרין פעם השמית ופעם הפעולות, כפי שמסור בידינו מפי בעלי חכמת דקדוק לשון הקדש. וקסמים בידם, כמו ואכר קסמים בידם; אני שלום, כמו אני מדבר שלום, וסופו מוכיח עליו, וכי אדבר המה למלחמה; ואני חפלה, כמו ואני מדבר בחפלה; כי פי רשע ופי מרמה, כמו ופי מדבר מרמה וכו', שאין פעולה נבנית מנגד שענינו שמה, ואין כל השמות אשר הם שמות העלם, ואף לא רובם ראויים להבנות מהם פועל, אף ע"פ שהוא נבנה מקלחם וכו' ואין הלשון הזה יולא מדרך דקדוק לשון הקדש וכו' וזו היא המסורת שיש בידינו ממונהגי לשון הקדש וכו', ויש נגד שגאו ממנו פעולות הרבה, כמו שלו כל בוגדי נגד, מדוע נבגוד איש באחיו, כן נגדחם בי עכ"ל, ועיין מאור (נ"ב פ"ז ד"ה האומר לחברו) דקדוק מלת בין, ואם (פ"ח ד"ה והא דשלח) דקדוק מלת שאין, ובוכחו עם הראב"ד בסוגית שתי פרות המובא בש"מ (נ"מ פ"ח) מענין קריאת הדברים בשם הגורם להם עי"ש, והכל בטוב טעם ודעת.

10) שיריו הנה הנס פה כלס יחד, ומליכותיו הן מפוזרות ומפורדות בספריו ובהקדמותיהם, ולדוגמא אליה נא לפני הקורא שתיים מהן:

א. מצרף לכסף וכור לזהב.

להסיר בדיליהם וכל סיג בהם התערב,

אף כי לדברים הנחמדים מזהב ומפז רב,

אליהם יפנו עיני המחשב,

ואופן המחקר עליהם יוסב,

והנה בא לידי ספר בעל הנפש לרב,

והוא על המשכב,

מורה צדק בתורה שבעל פה ובכתב.

להסיר כל מעשה נאלח ונתעב,
 ואני אהבי אהב
 ואינני לריב נצב,
 ולא חפץ קרב,
 ואת הרב אינני רב,
 כי חכמתו אתאב,
 ולהבין אקרב,
 ואם אלי דבר יגנב,
 מן החוש החושב (א),
 אהיה זוכה ולא חב,
 ויש כמוצא שלל רב,
 ודברי ייטיב בעיני כל אנשי לבב,
 ואלהי יענני במרחב,
 ושיחי עליו יערב,
 להשקות אותי ממשאב,
 ולא אצמא ולא ארעב,
 ולא יכני שמש ושרב,
 ונקיתי מפשע רב.

(הקדמת השגותיו על ספר נעל הנפש להראב"ד)

ב. כי המלך הזקן (ב) מושל רע למשול ביום ובלילה,
 ואיננו מבדיל בין האור ובין החשך,
 והוא אין לו עינים (ג),
 ולא בינה להבחין בין יום ובין לילה,
 והיחיד מעבדי המלך עובד את רבו בין ביום ובין
 בלילה,

(א) כל"ל, ור"ל הכח השופט, ובניי כתוב בטעות האשה המושך.
 (ב) הוא יצ"הר. (ג) רומז למאמר החכם: התאווה אין לה עינים.

והמפטפט ביצרו,
 עושה נחת רוח ליוצרו,
 ובתורתו יהגה יומם ולילה.
 (השגות הנ"ל סי' ה' עיי"ש).

11) בסוף ספר הנבא כתוב: שזה שם המין השפל, וזה שם המין הגבוה, הוא כולל את המינים השפלים הוא הנקרא מין המינים, והמין השפל הוא הכולל את האישים שתחתיו, והם הפרטים וכו' והפרש שהזכרנו בין המין הגבוה ובין המין השפל, ידוע ומבואר בחכמת הדבור (היא חכמת הגיון) שהיא מאזיני כל חכמת הדבור (ז"ל כל חכמה, ורומז למ"ש במלות הגיון שער י"ד עיי"ש, ומלת הדבור ט"ס), ובה מתברר מה הם האישים שהם הפרטיים, ומהו המין השפל, ומהו המין הגבוה, ומהו שם העלם, ומהו שם המקרה, והרבה נמלא בדברי רבותי ז"ל ובדקדוקיהם ע"ד החכמה ההיא עכ"ל. ובזכותו עם הראב"ד בסוגית שתי פרות המובא בשטה מקובלת (ב"מ פ"ח) כתוב: כי אינו אינו (ר"ל מלת אינו או אינו) מלמד על כפירת העיקר כמו שכתוב הילד אינו, יוסף אינו. ואתה חשבת כי הוא קיום ענין, ולא כן הוא, הלא ידעת אס לא שמעת גדר (ז"ל אשר) אנשי האמת והחכמה גדרו האמת בשני הואים (ר"ל ב"פ מלת הוא), וכן אמרו גדר האמת הוא הוא, ואתה חשבת לגדרה בהוא אחד וכו' עכ"ל.

12) עיין מאור (ר"ה פ"א ד"ה יש נבאן ג' שמועות עמוקות בסודותיהן, ופ"ב ד"ה יש מחכמי המזלות, שמוציאין לעו על ר"ג), ותראה גודל ידיעתו בתכונה לפי מלכה בימיו. ובזכותו עם הראב"ד בסוגית שתי פרות הנ"ל בתוב: והחכם אמר אין מערכת מן המערכות העליונות שזה לתברתה ברצות אלפי שנה עכ"ל.

13) במאור (שנת פ"ז ד"ה תוספתא) כתוב: כי החניקה היא חניקה ממש היא, בחולי ידוע בארצות בשוכני הודו, והמקומות הדומים מזרחים, כמו שכתוב בספרי חכמי הרפואה, כי אין החולי ההוא והרפואה היא שמושין לחולי היא בחניקת גרון החולה ידועים ונוהגים בשאר מקומות עכ"ל, ושם (חולין פ"ג ד"ה וכתב הר"ף וריאה שהעלתה לחמים): והבט המחזיק גם הבט המקבל מעכבים את האוכלים ואת המשקים עד שיתעכלו עכ"ל.

14) במאור (פסחים ריש פ"ז): וכך ילצה הוראה הלכה למעשה מן המקום הזה והוא מגדול לוגיל מרבץ לחורה עכ"ל, ובחדושי הריטב"א (ב"מ ספ"ח): שזה הדין היה מחלוקת בלוגיל וכו' דן רבנו זרחיה עכ"ל. ועיין הערה 4 והערה 19.

15) במסעות ר' בנימין (ב' א' ובי'): ומשם שני ימים להר געש הנקרא מונפיסלייר (מאנטפעלייר) וכו' ומשם ארבע פרסאות ללוניל עכ"ל.

16) עיין הערה 14 ובהערה הסמוכה אח"י. ובתמים דעים (סי' ז'): ובדברים אלו לריבים אנו לנ' בתי דינים היושבים וכו' והנ' יושב בפתח העזרה הוא לוניל עכ"ל.

17) במסעות ר' בנימין (ב' ב'): ללוניל, ושם קהל קדוש מישראל מתעסקים בתורה יומם ולילה וכו' וכל הנאים מארץ מרחק ללמוד תורה מפרנסים אותם, ומלמדים אותם, ומולאים שם פרנסה ומלבוש מאכל הקהל כל ימי היותם בבית המדרש. והם אנשים חכמים וקדושים, בעלי מלות, עומדים בפרץ לכל אחיהם הקרובים והרחוקים עכ"ל.

18) בספר התרומות (שער מ"ג ח"ד סימן י"ג): וכן פסקו חכמי לוניל ז"ל בפסקיהם. ושם (שער ס"א ח"ב סי' ב'): ובפסקים של חכמי לוניל. ובמגדל עוז (הלכות חשונה פ"ח): ובהסגמת החכם בן עזרא וחכמי לוניל וכו' וכבר השיבו בעבורו חכמי לוניל, ועוד בו במקומות רבים. ובכלבו (סי' ל"ו): וכן נעשה מעשה על פי חכמי לוניל. ובכ"מ (הלכות ק"ג פ"א הלכה ח'): וראיתי שאלה אחת שאלו חכמי לוניל לרננו, ועוד בו במקומות רבים. כן הוא בכלל, ובפרט מונח בספר התרומות (שער מ"ה ח"ד סי' י') רבי משולם מלוניל ז"ל ותשובה ממנו בעניני המשונות, ובתוס' (ב"ק ס"ד א' ד"ה ואמר, ובי ד"ה מהיבא): שאל הר"ר אשר מלוניל את ר"י, ועוד בספרים רבים. ובמסעות רבי בנימין (ב' ב'): ללוניל וכו' ושם רבנו משולם הרב הגדול ז"ל (הוא הגי"ל) וחמשה בניו חכמים גדולים ועשירים, ר' יוסף, ור' יצחק, ור' יעקב, ור' אהרן, (הוא אשר כתב אגרת להרמ"ה על דבר ספרי הרמב"ם, עיין ש"ת מהר"מ אלשקר סימן קי"ז), ור' אשר (הוא הגי"ל), הפרוש שנפרש מעניני העולם, ועומד על הספר יומם ולילה, ומתענה ואינו אוכל בשר (ר"ל גם בימים שאינו מתענה), והוא חכם גדול בתלמוד, והרב ר' משה גיסו, ור' שמואל החזן, ור' שלמה הכהן, וה' יהודה הרופא בן חנוך הספרדי עכ"ל. ואגב גררר אודיעך כי מדרש עשרת הדברות הוא מאת הר"אש מלוניל הגי"ל, כי במדרש עשרת הדברות כ"י אשר היה ת"י (כעת הוא בעיר דינאב אשר בגאליציען) היה כתוב על השער: מדרש עשרת הדברות מאת רבי אשר ברבי משולם עכ"ל, והוא בלי ספק הר"אש מלוניל הגי"ל. עוד אודיעך כי יש שמה הקדמה בדרך משל ומידה מאת חכם אחד ושמו ר' יעקב, וקרוב מאד כי ר' יעקב הזה הוא ר' יעקב הגי"ל אחי הר"אש מלוניל המחבר, ובמ"א אדברה בזה ברחבה, ושם אראה כי בעל ספר המעשיות היה נכד הר"אש מלוניל. וכן נודע בשערים הרב רבנו אהרן הכהן מלוניל בעל ארחות חיים המובא פעמים רבות בב"י, וכן עוד הרבה.

19) נשיר ג' (שירים לספריו): במגדל ירחי חצרו וכו' לואת מאור שמו קרא לאות בעבור הזכיר שמו ושם מקומו עכ"ל. וירחי הוא לוניל, כנחוב בשם הגדולים (ח"א מערכת ז' סי' א'), וז"ל: במגדל ירחי חצרו בעבור הזכיר שמו ומקומו, כלומר קראו בשמו מזריח זרח, ומכון שבתו לוניל עשה ירח, והיו למאורות עכ"ל, ור"ל כי לונע Lune הוא בלשון כרפתיית ירח (אחזק) הנקרא המאור הקטן (בראשית א' י"ו). וכן קראה נשיר ג' (שירים לדברים אחרים): שוכני מגדל ירחונך. וכן ר' שמואל אבן תבון בהקדמתו להעתקת המורה קראה בקעת יריחו. ול"ע מדוע קרא ר' זרחיה ללוניל בשם מגדל, ור' שמואל אבן תבון בשם בקעה?

20) כן יורה שירו הארמי, אשר בסוף שירי בנו.

21) במאור (ב"מ פ"ט ד"ה לאשה ליחמי): וכ"כ אבא מארי ז"ל במגלת הגזמה עכ"ל עיי"ש.

22) במאור (ב"מ פ"א ד"ה חיישינן שמה מלוה ישנה): ומה שהקשה לו אבא מרי נר"ו. ושם (שנועות פ"ז ד"ה אמר לחנוני): והפירוש שכתבתי קבלתיו מאבא מורי ואבא מורי מרז גדול ומובהק בדורו זכר שניהם לברכה ולחיי העולם הבא.

23) במאור (גטין פ"ב ד"ה חה מלאתי): ושאל ממני אחי ברכיה הלוי.

24) נשיר א' (שירים לספריו): לאח אותו יברך יה, שלחתיו הוא יברכיה.

25) כן תורה שאלתו המובהא במאור (אם) עיי"ש.

26) ככה כתוב נשיר הנ"ל עיי"ש.

27) נשיר ד' (שירים לדברים אחרים): ותצמרי יום שוב ותלוי לאח לוייה לבית לוי וכו' תספתי, וכו' מפיו גדולמים ואקדח תלקטי. ז: ז:

28) עיין רשימת שמות החכמים וספריהם המובאים בספריו בפנים ובהערות.

29) לדוגמא אלינה נא בזה לפניך טעמו על אין מפטירין אחר הפסח אפיקומן, הכתוב במאור (סוף פסחים) וז"ל: והא דתנן אין מפטירין אחר הפסח אפיקומן, יש שפרשו טעמו וכו', וי"ל טעם דבר זה כטעם שאמרו בשתיית יין שבין כוס ג' לדי שלא יפסיד קריאת ההלל (ירושלמי פסחים פ"י הלכה ח') ולפי שהיו כל ישראל בזמן שנית המקדש קיים אוכלים לפניו מן החומה, והיה המקום לר להם, כמו שאמרו כויתא פסחא והלילא פקע איגרא, ופרשוה דאכלי אארעא, ואמרי התם

(פסחים פ"ה נ" ופ"ו א'), נראה לנו מזה כי מפני דוחק המקום היו לריבין לזוז ממקומן אחר אכילתן מיד, ועולין לראש גנותיהם לומר את ההלל, לפיכך חזו להם חכמים שלא ישכחו מלומר את ההלל, לכך אסרו להפטיר אפיקומן שלא לפכת טעם הפסח, והנהיגו הדבר אף לאחר חרבן הבית במטה זכר למקדש עב"ל, והוא דבר חדש עד מאד, וכזה תמצא עוד הרבה בספריו, אם יהי את נפשך לקרא בהם בשום שכל, וביחוד בנבא (מדה ח') עיי"ש ותשתומם.

30 במאור (כתובות פ"ה ד"ה כתב הרי"ף ז"ל כי הדין): ומסתברא לי שהתקנה שתקנו בישיבה לתת גט במורדת זו לאלתר הוראת שעה היתה, לפי הלוך ממה שראו בדורם, אבל בדורות הבאים בדינא דגמרא דייגינן לה עב"ל. ועיין דברים יקרים בענין הזה במגות הלוי (מ"ה נ') בשם שמואל לרפתי.

31 מלבד הגנותיו על הקדמונים בראיה, כתב לפעמים גם בלי ראיה: וכל מה שתמצא בענין זה בדברי הגאונים ובפירושיהם חוץ מזה, אל תסמוך בהם, כי יש דברים הרבה מרבים הבל עב"ל. (מאור סוכה פ"א ד"ה אותו טפח). בינה נא היטב במלות האחרונות אשר הלגתי באותיות גדולות, וראה כי מלבד אשר לא חשב את דברי הגאונים לדברי קבלה כאשר יחשבו המון החכמים, אף גם לא חשב את כל דבריהם לדברי טעם ודעת, כי אם עוד להיפך. ובספרי אלון מורה (על המורה) הראיתי כי גם הרמב"ם לא חשב את דברי הגאונים לדברי קבלה, וכי לא חשב כלל לדבריהם במקום אשר היו להם מכחישים מן השכל, ואלה דברי שמה בקברה: הנה ידוע כי רבו לא חשב כלל לדברי ספר הלכות גדולות, וכן לדברי כל ספרי הגאונים במקום אשר היו להם מכחישים מן השכל, כי לא כמחשבות רבים מחשבותיו, המה חושבים את כל דבריהם לדברי קבלה, והוא לא כן חשב, כאשר יורה באמצע מ"ג בספרו משנה תורה (הלכות מאכלות אסורות פ"י ה"י י"ח) וז"ל: הורו מקלת הגאונים (רומז לנצל ה"ג בהלכות ערלה, ככתוב בכ"מ שם) שאע"פ שפדה פירות שנה רביעית, או חללן, אסור לאכלן עד שתכנס שנה חמישית, ודבר זה אין לו עיקר, ויראה לי שזו שגגת הוראה וכ"ו ואין ראוי לחוש להוראה זו עב"ל, ובעין זה נמצא פעמים רבות בספרו הזה, וכן לא חשב כלל לנוסחאותיהם בתלמוד, אף כי הן קדומות עד מאד, ומשכן למשונות ומוטעות, כאשר כתב בספרו הזה (הלכות אישות פ"א הלכה י"ג) וז"ל: ויש גאונים שהורו שהנוגרת אין לה טענת דמים, ויש לה טענת פתח פתוח, ואין דרך הגמרא דבר זה, וטעות היה בנוסחאות שלהם, וכבר ברקתי על ספרים רבים וקדמונים ומצאתי שהדבר כמו שבארנו עב"ל. עד כה דברי שמה הנזכרים לענין זה. ובתולדות הראב"ד אראה כי הראב"ד חולק על זה.

32) במאור (שנת פ"ב ד"ה אמר ר' יהודה): וממנו פשט המנהג
 בינינו, כמו שהוא נהוג היום, ונחנו מה לחלוף ולשנות, ועל כן אנחנו
 יולאים בעקבי הראשונים עכ"ל. ושם (חולין פ"ג ד"ה אמר ר' יוסף):
 וככל זאת לא מלאנו לבנו לשנות המנהג, באותה שנינו אל ישנה אדם
 מפני המחלוקת (פסחים ג' ע"ב) עכ"ל.

33) במאור (פסחים פ"ב ד"ה אמר רבא הלכתא): ומדבריו אתה
 למד שמה שנמלא כתוב בכל ספרי הגמרא שלנו במשהו ברב, אינו מעיקר
 הגמרא, אלא תלויה היתה מפירושי הראשונים, והכניסוה הסופרים
 בספרים, ועיקר הגירסא הוא כמו שנחננו עכ"ל. ושם ריש פ"י: ויש
 שמוחקין דריתא זו מן הספר לגמרי מפני שקשי עליהם הדברים הללו.
 ושם (שם פ"י ד"ה ואני דעתי נוטה): יש לומר שאל חלונה היתה
 שהגיעה ליד רבנן סבוראי מאחרי סתימת התלמוד, וקבעוה בגמרא עכ"ל.
 ושם (נ"ב פ' בית כור, ד"ה האומר לחברו): כל שכן נסדר קדשים
 שאינו רגיל כל כך ולפיכך הוסיפו בו פירוש עכ"ל.

34) במאור (גטין פ"ב ד"ה וזה מלאתי): הנה הרחנתי לך בענין
 בכל הלורך, וכתבתי לך שני הטעמים שעלו בדעתי לפרק הקושיא,
 ושניהם נכונים למנין וישירים למולאי דעת וכו' ואתה קבע בהן מסמרות,
 אמרות יי אמרות טהורות עכ"ל.

35) במאור (ברכות רפ"ג): ומלאתי בנוסחאות הנאות מספרד, ושם
 (שנת ספ"ט): ולא כן נמלא בספרים המדוקקים הנאים מספרד.
 ושם (גטין רפ"ז): ה"ג בספרי ספרד. ושם (נ"ב פ"ה ד"ה רב ושמואל):
 ובספרי ספרד, ושם (שם פ"ז ד"ה רב הונא): ולייתה בספרים מדוקקים
 הנאים מספרד, ושם (ע"ז פ"א ד"ה אמר רב הונא): ה"ג לה בספרים
 ישנים הנאים מספרד וכו' מדוקקים ומוגהים, ושם (חולין פ"ג ד"ה
 אמר רב יוסף): אנו סומכין על לשון רוב הספרים, וכך נמלא בספרים
 הנאים מספרד. וכן הראב"ד חשב ספרי ספרד ליותר מדוקקים מכל
 הספרים, עיין תמים דעים (סי' י"ד): מלאתי נוסחא ספרדית, ושם
 (דף מ"ד ריש ע"ד): ונפ"י הגאון ז"ל מלאתי אותה מועמדת ומתוקנת,
 ואם נראה בה מעט דוחק טוב הוא להעמידה, כי היא נוסחא ספרדית.
 וכן עוד שם במקומות אחרים, וכן עוד חכמים רבים חשבו כן, עיין
 ס"ם אור תורה לר' מנחם לונזאנו.

36) במאור (פסחים ספ"ג): ומלאתי בתלמוד ירושלמי וכו' ואין אנו
 סומכין בכל זה אלא על תלמוד שלנו. ושם (יבמות פ"ז ד"ה מכרו
 שניהם): ושאר דברים האמורים באותו ענין בירושלמי שנראין כסותרין
 מקלת דברינו, אין אנו משגיחין להם, שאין אנו סומכין אלא על תלמוד
 ערוך שנידינו. ושם (כתובות ספ"ד): כי מפני שתלמודנו תלמודא דבבל,

דין הוא שיהא מנהגנו לכתחלה מנהג צבל. ואם (גטין פ"א ד"ה אמר רב פפא): אין אנו סומכין על התלמוד ההוא (הירושלמי). וכן כתב הרמב"ן בס' הזכות (יבמות פ"ו סי' י"ג); ומה שהביא שבירושלמי פסקו הלכה כמותו, לא נהגו גדולי הגאונים ז"ל ורבו ז"ל לסמוך על הירושלמי בפסק הלכה, ובמה ובמה פסקי הלכות בירושלמי שלא נפסקו בגמרא שלנו, ולא סמכו עליהם הגאונים, עיי"ש ראיות לזה. ועיין בס' המכריע (ס"ס כ"ד). ובמ"א אראה כי חכמים אחרים עזבו לפעמים את הנבלי והמיקו בירושלמי, וכי הפייטנים המיקו תמיד בירושלמי.

37) במאור (בילה פ"ד ד"ה והא דתנו רבנן): ולענין הלכה למעשה נקיטין ההוא לשנא דאתמר בדוכתיה, ואחוקס בדוכתיה (כ"ל בדוכתיה, ועיין בריחות ג' ב': נזכיהון), ושנקינן לההוא דלא אתמר בדוכתיה, ואגב גררא הוא דאתיה, וכן הוא גם (גטין פ"ד). ועיין תשובות גאונים קדמונים אשר ילאו לאור ע"י הרב החכם ר' דוד קאספסל (ס"ס ר"ג).

38) במאור (חולין פ"ג ד"ה סימני נהמה): זו דעת הר' משה ברבי יוסף ז"ל, והוא הרב המובהק שלנו, ועליו היינו סומכין. ועיין הערה 41.

39) בתשובת גדולי נרבוץ על דבר הקריאה בחומשים בצבור המובאה בכלנו (סי' ב') ובאגרות הרמב"ם (מ"ה או דפוס ברין) שתום משה בר' יוסף. וקרוב מאד כי הוא ר' משה בר' יוסף הנ"ל, וכן קרוב מאד כי אנרסה בר' ילחק החתום גם, גיב הוא ר' אנרסה בר' ילחק אב"ד חתנו של הראב"ד בעל ההשגות, בן דורו של ר' משה בר' יוסף הר"ל. וכן נ"ל כי הוא החכם הגדול הנשיא רבי משה מנרבוץ המובא בספר התרומות (שער מ"ו ח"ג סי' ב' ופ"ד סי' ו') ובטור א"הע (סי' ל"ח). ומ"ש בש"הק (מ"ד א') כי ר' משה נרבוץ המובא בטור א"הע במקום הנ"ל הוא בעל הפירוש הידוע על המורה, הוא טעות גדול, כאשר אברר במ"א.

40) ניוחסין (פ"ב ס"ח א') כתוב בדברים האלה: ומגדולי תלמידי ר' משה הדרשן ר' משה הענו (ר"ל ממשפחת הענויים הידועה, וקרוב כי גם רבו נתן בעל הערוך "היה ממשפחה ההיא, וכי ל"ל בש"הק ענו במקום עבו כי משפחת עבו לא נזכרה בשום מקום וענו נקל מאד להחלק בעבו), ור' משה בר' יוסף בן מרן, ור' לוי בן אחיו של רבי ילחק (בלי ספק יש פה ט"ס, ול"ל ור' משה בר' יוסף (הוא רבו המובהק של ר' זרחיה הנ"ל) ור' יוסף בן מרן לוי אחיו של ר' ילחק, והוא הנזכר בתשובת הראב"ד המובאה בס' התרומות (שער י"ד ח"ה) וז"ל: וזוה השיב הראב"ד וכו' ודין זה בא לפנינו בעירונו, וממה שבי הוינא בהוא דינא של ר' יוסף בן מרן לוי ז"ל וכו' אחיו הר"ר ילחק בן מרן לוי ז"ל עב"ל, והוא ברור בעיני). והגדול שנכלס ר' אנרסה בר' ילחק

הנקרא אב ב"ד, והראב"ד, והרב רבי זרחיה בעל המאור, והרב רבי משולם בר יעקב (הוא הנזכר בהקדמת ר' יהודה אבן חנון להעמקת תו"ה עיי"ש), וה"ר שמואל בר משה, וה"ר שמואל בר דוד (בתניא ס"י ס"ב: כך מלאמי בשם רבנו שמואל בן רבנו דוד ז"ל שקבל מרבותיו), והרב משה בר יהודה (הוא אשר שאל שאלה לראב"ד בתמים דעים ס"י ז' עיי"ש). והרב ר' יהונתן הכהן (הוא הנזכר פעמים רבות בתמים דעים, והיה בן דורו של הראב"ד), והרב ר' שלמיא (הוא אשר כתב אל הראב"ד בתמים דעים ס"י ח' עיי"ש), אבל הרב אברהם אב ב"ד גדול שנכלס (הוא מיותר, כי כבר כתוב בן למעלה) עכ"ל. והנה אלה כלם מלבד רבי משה הענו (אשר זמנו לא נודע לנו ברור) ור' משה בר' יוסף, היו בראשית המאה העשירית לחלף החמישי. ואיבנה אי"ב היו תלמידי ר' משה הדרשן אשר היו בראשית המאה התשיעית? וגם לא נזכר שם הדרשן בשום מקום מספרי ר' זרחיה והראב"ד ואחזת מרעיהם, אבל שם ר' משה בר יוסף הרב הנזכר בהם פעמים רבות. ובתמים דעים (ס"י ק"ו) כתוב: והראב"ד ז"ל מפרש בשם הרב רבנו ר' משה בר יוסף ז"ל עכ"ל, וכל זה יורה ברור כי נתחלף לבעל היוחסין ר' משה בר' יוסף הג"ל בר' משה הדרשן; אמנם איננו רחוק כ"כ לאמר כי ר' משה בר' יוסף היה תלמיד ר' משה הדרשן, ועוד לע"ג. והנה מכל הג"ל נדע כי ר' זרחיה והראב"ד איש ריבו למדו אלל רב אחד, וכי ממעין אחד שאבו מי תורתם.

(41) במאור (גטין פ"ב ד"ה וזה מלאמי): ושאל ממני אחי ברכיה הלוי, הא דכתב הר' משה בר' יוסף ז"ל איני מבין טעמו בתירומו וכו' מחסדך לברר לי תירוץ הרב וכו' שאלת ממני לברר לך תירוץ הר' ר' משה ברני יוסף ז"ל וכו' זה הוא שהשיגה ידי לברר לך טעם הרב ז"ל, גם אונתו היינו סומכים עליו, מפני ששתינו מימי נחליו, וישנו בכלליו, והסתופסנו בהליו (כ"ל באהליו).

(42) נס' התרומות (שער כ"ט ח"ב ס"ס ב'): וזה העמיק לשאל הר"ה ז"ל מאת הר' יוסף אבן פליט, וזה טופס תשובתו, ושם (שם ושם ס"י ו'): ושמענו כי הר' זרחיה שאל על פסק זה כמה דברים מאת הרב יוסף אבן פלאט ז"ל, ולא הגיע לידנו טופס השאלה, אך נכתב טופס מקלת התשובה אשר השיב לו.

(43) במאור (ב"ב פ"ג ד"ה אמר ר' יהודה): כמו שהוזכרתי לשאל עליו לפני הר' אברהם ז"ל, ושמת והודה לדברי עכ"ל. ולשון: והודה לדברי חורה קלת כי ר' אברהם הזה הוא הראב"ד בעל ההשגות אשר חלק על דבריו תמיד, אך בפעם הזאת הודה לדבריו. ולפי"ז לריך למחוק מלת ז"ל כמבואר לכל מבין.

(44) במאור (חולין פ"ג ד"ה סימני צהמה) : וקבלנו במסורת מאבותינו וקנינו הקדמונים .

(45) בהקדמת המאור : והתאמתני בכל זה לעשות כפי כחי הנענה והמדוכא מתולדות הימים אשר פגעו בי, ומלאוני מהם (כ"ל מורים) המורים נקשת בשלי הלות, אשר ממלכתי הדפוני וגלגלוני, והקורות אשר ממעמדי נופוני ועלטלוני, והלב אשר באלה קראוהו והלאוהו והניאוהו, אין להקטיאו כאשר קצר מהגיע אל התמימות והנכונה. ובשיר ט' (שירים לספריו) : דוה לבב נחץ אויב מפלת וכו' מפי אשר נר כעוף נודד נחנו, קן משלח. ובשיר ג' (שירים לדברים : אחרים) : שוכני מגדל ירחוקך וכו' וכפי האל חל נא ויחנך יואל לשב את שינתך עוד והשיבך על כנך וכו'. ובשיר ד' (שם) : חשקת בגרותך לסורך מעלי לריס באמרס לך עדי נעבור שמי וכו'.

(46) בן הוא לדעתי כונת מאמר : אס תשני תהמי בים סוער, אשר בשיר ד' הג"ל, עיי"ש היעב.

(47) במסעות רבי בנימן (ב' ב') : ללוויל וכו' והיא רחוקה מן הים שתי פרסאות.

(48) בתמים דעים בהשנות הראב"ד על ר' זרחיה (בילה פ"א ד"ה כתוב שם השוחט) : כולה מלתא דידי. ואס (שם רפ"ב) : זה מתגאה בשל אחרים. ואס (פסחים פ"ג ד"ה כתוב שם ויש מקום) : גנוב הוא מאתי. ואס (שם רפ"ד) : מחבורי הרב ין גיאת הוליא זה. ואס (שם פ"ז ד"ה כתוב שם והרי"ף ז"ל) : וזה הדקדוק אינו שלו כי אס מן החרפתי האחרון. ואס (שם פ"י ד"ה כתוב שם רב מניוא) : פ"י החרפתי הוא זה.

(49) עיין למעלה (הערה 45) בשם הקדמת מאור : והתאמתני בכל זה כפי כחי הנענה והמדוכא מתולדות הימים וכו'.

(50) במדושי כתובות להרא"ה (פ"ה סד"ה חנו רבנן יונק תינוק) : כך פירש מורי החכם ר' יצחק הלוי ז"ל בן אחי ר' בנבנשתי הלוי ר"ר.

(51) עיין ש"הג (מ"א מערכת א' סימן כ"ז), והוא מובא פעמים רבות במדושי אחיו הרא"ה, ובמדושי הריטב"א.

(52) עיין למעלה (הערה 1) ובש"הג (שם ושם סי' כ"ו) מובא ראיה מריטב"א ומא"ח ומרמ"ו על היות הרא"ה נכדו של הרז"ה בעל המאור, ואין אנטנו לריבוס לכל זה, כי במדושו על כתובות מובא הרז"ה בעל המאור פעמים רבות בלשון : אדני זקני. ספריו יורו כי היה תלמיד הרמב"ן. בש"הק (מ"ד א') כתוב : רבנו אהרן הלוי מזרע הנשיאים (?)

שנא מברכלונא לטולוטולא שנת ה' אלפים מ"ה ליצירה נראה נס' יסוד עולם עב"ל. ואין ס' יסוד עולם בעת ת"י לראות אם נאמת נראה כן. מש"ות הריב"ש (ס"י שפ"ח) נראה כי היה בסרקוסטא. לדעת היוחסין נאסף חל עמיו שנת ה"א נ"ג, ולא אדע מקור נאמן לדבריו. ואלה המה ספריי הנודעים לנו: א. בדק הבית, כולל השנות על ס' תורת הבית להראש"א, ונמלאים בו דברים מושכלים עד מאד, המורים על ידיעתו בחכמות. ב. חדושים על כתובות, בדפוס אין לפנינו כי אם עד אמצע פרק י"א, אבל בנ"י יש גם על יתר הפרקים, כאשר נראה מש"מ על כתובות. ולא אמצע מהניג עמך בזה דבר נפלא אשר מלאתי בחדושים ההם, והיה לך לאות ולמופת על גדל שבו הספרים, ולא חפליג עוד לכל אשר יאמרו לך המבקרים בתולדות הספרים, והוא כי בפ"י בא באמצע ד"ה אחר שני שטרות, המדבר מעניני עדי חתימה כרתי, ועדיו בחתומיו זכין לו, דבר אחד בענין מלות לריבות כונה, עיי"ש ותחתום. ג. חדושים על עוד מסכתות כ"י (ש"הג שם ושם ס"י כ"ח), ובש"ות הריב"ש (ס"ס שפ"ד) מובאים חדושו על נרבות. ד. פסקי הלכות כ"י (שם). ה. פ"י על הלכות הרי"ף (שם). לדעת רבים חנר הוא גם את ס' החנוך הנודע; אולם בעל ש"הק (שם) לא כתב כי אם כמסתפק: ואני אומר שגאולי זהו שחבר ספר החנוך. וכן בעל ש"הג (שם ושם סימן כ"ט) מפקפק מאד בזה עיי"ש. והרב הגאון ר' זלמן מרגליות כתב בספרו ראש אפרים (קונטרס הראיות ל"ט ג') בדברים האלה: ומה יתבאר לך שמחבר ספר החנוך אינו הרא"ה ז"ל כמו שחזבו רבים וכו' ואדרבה הוכחתי מנמה מקומות שבעל ספר החנוך היה מן תלמידי הראש"א עב"ל. ומשכיל אחד מווארשא הגיד לי בשם החכם ר' אברהם יעקב שטערין ז"ל כי חנרו ר' שמואל ג' סוד מיוצאי ספרד בעל ספר כללי שמואל אשר נס' חמת ישרים. והביא ראיה לזה ממאמר אחד המובא בהקדמת ספרו כללי שמואל הג"ל מספרו על חרי"ג מלות הנמלאות אות באות נס' החנוך. ואין ספר חמת ישרים בעת ת"י לראות אם הוא כן, ומאד הנני מחלה את פני כל מי אשר יש ת"י הספר הזה להתבונן בו ולברר הדבר הזה היטב.

(53) עיין הערה 50.

(54) במאור (סוף פסחים): לפי שאדם יכול בשאר ימים (אל פסח) לעמוד בלא אכילת מנה ויהיה ניזון באורו ובדוחן.

(55) במאור (חולין פ"א) נזכר ג"פ: בחבורנו בהלכות שמיטה. ובפ"ב פ"א, ובפ"ג ה"פ: בחבורנו בהלכות נדיקה, ובפ"ד כ"פ.

(56) במאור (ב"מ פ' השואל ד"ה הא דתנן הלוקח אומר): ויש לנו בעינין הזה בספר דברי הריבות דברים ארוכים ומבוארים, עם שאר

פירושים אחרים, ודקדוקים, שרירים וחזקים, נחמדים ומתוקים, והדברים עתיקים עכ"ל. ושם (ב"ב פ"ג ד"ה אמר ר' יהודה): וכבר רמזו עליה בספר דברי הריבנות עכ"ל.

(57) בספר התרומות (שער ז' ח"ב סי' ד'): דעת ה"ר זרחיה ז"ל וכו' ודייק ליה מההיא דג' פרות וכו' השיבו הה"ר אברהם ז"ל וכו' והרבה האריכו בזה בספר הריבנות עכ"ל.

(58) במאור (שנועות פ"ב סד"ה ומי אמר אביי): ונס' סלע המחלוקת יש לנו דברים דבורים על אפניהם בהלכות נדה עכ"ל. ובשיר א' (שירים לספריו): בסלע מחלוקת נהיה לאברהם ולזרחיה עכ"ל.

(59) שערתי בן יען אשר רחוק הוא מאד כי יחנר איש ב' ספרים נפרדים על ענין אחד.

(60) בן כתוב בש"הק (לי"ב א'): כי הראב"ד לא השיגו באוהב ומנקט דעת, זולתי באויב ומספר בנות הרמב"ם, כנראה ברוב השגותיו עכ"ל. ולמען תבין מ"ש: כנראה ברוב השגותיו, אשימה לפניך לדוגמא שמן ממליכותיו בהשגותיו על הרמב"ם, בהלכות בית הנחירה (פ"ב הל' ח'): כי בלשון אחרת ידבר אל העם הזה, ומשנה לשון חכמינו. ובהלכות ביאת מקדש (פ"ח הל' א'): דומה שלא בא זה אלא לערעב את העולם. ובהלכות קרבן פסח (פ"י הלכה י"א): ואם אזכה ואוכל פסח הייתי חובטו לפניו. ובהלכות טומאת מת (פ"ב הלכה ו'): זה המחנר דלה מים מבורות עמוקים אלא שהמים עכורים. ולמעלה (הערה 48) הראיתך גם דוגמא ממליכותיו בהשגותיו על ר' זרחיה.

(61) במאור (שנת רפט"ו): והרי"ף ז"ל לא כתב מכל זה כלום, לפי שלא רצה לפרסם היחר בדבר זה, משום עמי הארץ, והרבה יש ביולא בזה מן הדברים שהשמיט מלכתוב. ושם (סוכה פ"ב ד"ה לא קשיא): לא הזכירה הרי"ף ז"ל, ואלו מן הדברים שהניח מפני שאינם מזויים אלא לפרקים ולעתים רחוקים. ושם (ערובין רפ"ב): אין גראין דבריו אלא כדברי הרי"ף ז"ל. ושם (כתובות פ"ב ד"ה אמר ר' הונא): וכיון שראינו לר' שלמה ז"ל שפ"י מעידין לפניו הן בעלמס בטלנו דעתנו מפני דעתו. ושם (גטין פ"א ד"ה אמר רב פפא): ולא הייתי חושש לכל זה עד שמלאתי בהלכות הרי"ף ז"ל דהלבנתא אין חותמין אלא זה בפני זה, ואע"פי שלא נראה לנו זה הלשון בתלמוד משום ספר בעולם אלו חוששין לדברי הרב ז"ל בזה להחמיר. ושם (קדושין פ"א ד"ה בשטר): ועמדו דברי הרי"ף ז"ל בהלכתן. ושם (ב"ב פ"ג ד"ה כתב הרי"ף ז"ל בהלכותיו): ואני אומר כי אין לתפוס על הרי"ף ז"ל בכך, ודבריו נכונים הם, אלא שאחז דרך קלרה במנהגו וכו' כך ראוי לפרש דברי הרי"ף בזה ההלכה, וכלם נכונים למבין וישירים למולאי דעת, ושם (מכות פ"א ד"ה באו אחרים): עיקר הפירוש

כמו שכתב הוא (הרי"ף) ז"ל. ושם (שנועות פ"ו ד"ה אם איתא): ולענין
ספק הלכות הללו אין לנו לזוז ממה שפסק הרי"ף ז"ל בהלכותיו.

62) במאור (עירונין פ"ט ד"ה אומר כותל): כתב עלה הרי"ף וכו'
וכן כתב ה"ר שלמה ז"ל וכו' ואולי דלא מעיילא רישי בניו אריותא
אומר אני. ושם (חולין פ"ג ד"ה אומר רבא): אנו סומנין על הרי"ף
ז"ל ועל ה"ר שלמה ז"ל שהם שני עמודים גדולים.

63) לדוגמא ראה פתיחת השגותיו על הרי"ף (תמים דעים סימן
רל"ח): הנה ראיתי הרב אלפאסי ז"ל דברים נפלאים ממני ואולי מבלי
ראות עיני, באשר תבהין עיני הרואה באשר יסתכל בעין השמש מפני
חלישת טבעו, ואמת כי היה לי לעגס את עיני, ולסגור דלת פי, וללכת
אחרי אל הימין ואל השמאל מאין נעות, אבל כי היא מלאכת שמים וכו'.

64) עיין ש"ת רמ"ע (סי' ק"ח) וש"הג (ח"א מערכת א' סימן ט').
ובתולדות הראב"ד אשא ואחן בדנריהם ברמבה.

65) במאור (שבת פ"ג ד"ה ולענין פירושה דמתניתין): ויש אומרים
כי תקנת רבותינו היא לענג את השבת בחמין, וכל מי שאינו אוכל חמין
כריך נדיקה אחריו אם הוא מין, ואם מת יתעסקו בו עממין; ולהזמין,
לנצל ולהטמין, ולענג את השבת ולהשמין, הוא המאמין, וזוכה לקן
הימין, ויש מן החכמים אומרים על השמאל שהוא ימין, אנו קורין
עליהם מי יתן החרש תחריטון ותהי לנס לחכמה. ובאבודרהם (סיף
סדר שחרית של שבת ופירושה) מובא זה בלשון: ושמעתי בשם הרב ר'
זרחיה הלוי, ונעלם ממנו כי הוא כתוב בספרו מאור כר"ל. ועיי"ש
קלת שגויס.

66) עיין ספר הקבלה להראב"ד (מ"ו ב', ומ"ז א').

67) הוא נתמים דעים (סי' רבי"ה).

68) בחדושי המובא"י בש"מ פ"ב דכתובות (ד"ה אימר לררי אחפיסנה):
כלומר וחשבינן (ז"ל וחשדינן) לה נמי ואפי' בשנועה לית לה, ואשכחן
דכותא בתלמודא, כמו שכתוב נס' הנבא מחברת הרב אדוני זקני ז"ל עכ"ל.

69) נשיר ה' (שירים לספריו): לנאר ולפתור וכו' ושאל בקן תר.
ונשיר ו' (שם) במשנה בני יון. ונשיר ח' (שם): מגדים חדשים וכו'
בגופי הלכות, ועיי"ש בהערות.

70) בנדק הבית (בית ז' שער ג'): וכן כתב אדני זקני הרב רבי
זרחיה הלוי ז"ל בספר פתחי גדה.

71) שערתי כן יען כי על השגות וזכומים כבר חנר ספרו סלע
המחלוקת כר"ל.

(72) נספר התרומות (שער מ"ה ח"א סימן ד'): גם ה"ר זרמיה
בתשובתו פסק וכו' וזה עופם דבריו שהשיב וכו'. תשובתו הרממה לאחיו
ירבותיו שנמרשיליה וכו'. ובכלנו (סי' ל"ו): וכן כתב הר"ז בתשובת שאלה.

(73) נש"הג (ח"א מערכת ז' סי' א'): ויש אומרים כי ספר הישר
של מוסר חברו הר"ה.

(74) לבעל ש"הג הר"ל נתחלק רז"ה שלנו ברז"ה היוני, כי ז"ל ר'
מנחם לונזאני בספר דרך חיים (סימן קל"ט): ספר הישר מכונה לר"ח
ואינו, ואמת שר"ת חבר ספר וקראו ספר הישר, אך הוא חבר תלמודי
ואינו נמלא (כי לא נדפס עוד בימיו), ואני שמעתי שספר הישר זה
שנדפס בקונסטאנטינא פעם אחת ובוניליאה פעם אחת חברו ה"ר זרמיה
היוני עב"ל; וכל מי אשר נתן לו אלהים חזן לבחן מלין, מרגיש כרגע
ההבדל הגדול אשר בין לשון ר"ת ורז"ה בספריהם, ללשון הספר הזה,
ועל בלתי היותו מר"ת יש עוד ראיה ממה שמוכר בו דבר אחד מספר
משלי כלילה ודמנה (שער י"ג) אשר הוא אך בלשון ערבית כאשר אראה
במ"א, ור"ת לא ידע לשון ערבית כידוע, ומי הוא ר' זרמיה היוני הר"ל
לא אדע, ולא ראיתי עוד מוכר בשום מקום.

(75) נשיר י' (שירים לספריו): ולא תימא זעירין שוהי ובכירין
בגין די מן עשרין בלירא ליה שחא.

(76) בקורא הדורות (ט' ב' דפוס לונז): ר' זרמיה הלוי בר יצחק
מלונזיל בעל המאורות שהשיג על הרי"ף בכל ספריו (?) והוא היה בן
י"ט שנה, וכמו שהעיד עליו אביו עי"ש בתחלת ספר הרי"ף בתרומים
שעה אביו עב"ל. ונתחלפו לו עדות ר' זרמיה עלמו וסרחיו בעדות
אביו וסרחיו, כי מאמר: ולא תימא וכו' הנ"ל כתוב בשיר המתחיל אשר
תקרובתא, אשר הוא מאת ר' זרמיה עלמו, כמבואר היטב לכל קורא
בו בשום לב עי"ש, ואך השיר המתחיל בריך מרי הוא מאת אביו, וכן
רשום בכתב אמת בהקדמת מאור עי"ש. ובש"הק (מ"א א') כתוב שחס
בלי מספר השנים: וראיתי שהיה בקור מאד בשחבר ההשגות עב"ל.
ושניהם שגו בזה, כי באמת נתחבר ספר מאור בימי זקנותו, עיין הקדמת
מאור: וראשי דברים שכתבתי לי בילדותי. ובנוף הספר (ר"ה פ"ד ד"ה
וגשחנו המנהגות): כי אני זכור כי ראיתי בילדותי. ושם (ב"ב פ"ג ד"ה
אמר ר' יהודה): ובילדותי הגהתי בפירושי. ושם (חולין פ"ג ד"ה אמר
ר' יוסף): יראתי לומר דבר זה בילדותי. וכל זה יורה ברור כי בעת
חברו את ספר מאור כבר חלפו הלכו להם ימי ילדותו, ול"ל אי"כ כי
ספר אחר חבר בהיותו בן י"ט שנים, ועליו שר שיר אשר תקרובתא
הנ"ל, אך המעתיקים הליגוהו בטעות לפני ספרו מאור, וכזה עשו
עוד למאות ולאלפים כידוע לכל נאי שערו בקרת.

(77) עיין למעלה (הערה 59).

(78) עיין למעלה (הערה 22, 21).

(79) בהקדמת מאור.

(80) במאור (ר"ה ספ"ב): ותמלא דבר זה מפורש בצורתו העשויה לו בספר חבמי (בלי ספק ל"ל חכמה) הנוכנים שחבר הנשיא רבי אברהם ברבי חייא הספרדי ז"ל בשער השלישי מן החלק הראשון, וכן תמלאנו גם בספר העבור עב"ל. הוא היה בשנת ד"א תתס"ה בכחוב במאור עינים (פכ"ג) ז"ל: גם הר"ר אברהם הנשיא שהיה בשנת ד"א תתס"ה כנראה בספרו חשבון המלכות שער ח' עב"ל. וביוחסין כתוב כי בשנה ההיא נפטר וז"ע. חכמתו בחוץ תרנה, ותבונתו נודעה בכל אפסי הארץ. הנדרשי כתב עליו באגרת מלילה להרשב"א (ש"ות הרשב"א סי' תי"ח) בדברים האלה: והנשיא ר' אברהם המבונה חב"ה א"ל שורטי"ה (עיין מ"ש על זה בתולדות רבינו בחיי בעל הפירוש על התורה הנקרא על שמו וכד הקמת הערה 63). גם הוא התפלסף והעמיק בשבע חכמות, וממנו אכלנו ספרים רבים, במספר, ובתשבורת, ובתבונה, ובסוד העבור, וגם בחכמה האנושית, ובסתרי תורה ספר קראו גדר האדם עב"ל. החכם קארדאן Cardan ימנהו את י"ב בעלי כשרונות גדולות אשר היו מאז מעולם. ובתעודה בישראל (לד קל"ב) כתוב בשם החכם ר' שלמה לעוויוזאהן כי הוא המליא את האלגענברא, והוא אך חלוס חזיון לילה. וכן מ"ש שם כי היה תלמיד ר' משה הדרשן הוא שוא ודבר כוזב, כי לא נמלא רמז מזה בשום מקום. וכן למ"ש שם כי היה לוי, לא אדע מקור גאמן. ואין ספק אצלי כי נתחלף לו ר' אברהם הזה בר' אברהם בר' חסדאי הלוי בעל בן המלך והגזיר, ובעבור זה יחס לו שם ספר הגיון הנפש העלונה, בדפקה גדלתי התשובה, המיוחס בשפתי ישנים (אות מ' נווטער 102) לר' אברהם בר' חסדאי הלוי עיי"ש, וכן מ"ש הארטוואן כי היה רבו של הראב"ע איננו אמת, כי אין זכר מזה בכל ספרי הראב"ע, וגם לע"ג אם חשבון הזמנים מסכים לזה, כי בשנת הולדת ופטירת הראב"ע נבוכו כל סופרי הדורות, ולדעת האימרים: כי הראב"ע נולד בשנת תתנ"ט ור' אברהם בר' חייא נפטר בשנת תתס"ה לא יתכן זה כלל, כי בשנת פטירת ר' אברהם בר' חייא לא היה הראב"ע כי אם בן שש שנה. ואלה המה ספריו הנודעים לנו: א. ספר העבור (מאור מקום הנ"ל, ומ"ע פעמים רבות). ב. ספר חכמת הנוכנים (מאור מקום הנ"ל). ג. ספר חשבון המלכות (מ"ע פכ"ג ומ'). ד. ספר מגלת המגלה (עקדה פ' פקודי, ומ"ע פמ"ג ועוד בהרבה ספרים), והוא מדבר מניחת המזבח (אשר היתה מיועדת לדעתו להיות בשנת ה"א קי"ח) ומחשיית המתים. ה. ספר לורת הארץ (עיין שפתי ישנים אות ל"ו ובשער החילון, והרב ר' מרדכי יפה חזר עליו

פירוש (עיין ש"י אות ל נווטער 66). ו' . ספר הקנים (ראנ"ע קרוב לסוף דניאל). ז . ספר גדר האדם (אגרת הנדרשי הג"ל) .

81) נספר התרומות (שער מ"ה ח"א סימן ד') : גם ה"ר זרחיה נחשבתו וכו' ולרוח משפט יושב על המשפט הראנ"ד בר יצחק. ותולדותיו אכתוב אי"ה נספר מיוחד .

82) בהקדמת מאור ובגוף הספר במקומות רבים .

83) במאור (נ"ק פ"ד ד"ה כתב ר' אפרים) : אלו דברי הרב הזרחי דל . ולא ראיתיו עוד מונח בשום מקום בכנוי ההוא . ונ"ע לדעת בונת הכנוי ההוא . הוא היה תלמיד הרי"ף , ומ"ש ביוחסין : רבי אפרים תלמיד הרב אלפס שהשיג על רבנו זרחיה , וממנו נש"הק : ושרבי אפרים תלמיד הרי"ף הגילו (מהשגות ר' זרחיה) ומנהם נספרי דורות אחרים , והוא טעות גדול , כי ר' אפרים היה קודם בזמן לר' זרחיה , ומונח תמיד במאור בהוספת מלת ז"ל . ולא אדע מאין בא להם הטעות ההוא .

84) נס' התרומות (שס) : ומנינו סמך וסעד לדבר זה נספר בן גוריון הכהן שכתב וכו' .

85) במאור (גטין רפ"ז) : עד שראיתי בפירוש נחשבת שאלה לרבנו האי גאון זללה"ה נר ישראל , עמוד הימיני , פטיש הזקן , איך בנו כח לעמוד בפניו , ועוד במקומות רבים .

86) נשיר אי' (שירים לדברים אחרים) : הרב שמו כשמי .

87) בהקדמת מאור .

88) במאור (חולין פ"ב ד"ה אחרת) : ומן החכם ר' יהונתן ברכי אשר ז"ל שמעתי פי' דבר זה והנאני .

89) במאור (סוכה פ"א ד"ה ונ"ה) : ושמעתי כי נמלא בפירושי ר"ח ז"ל נמס' סנהדרין . ואם (ינמות פט"ו ד"ה לריך לדקדק) : והרב ר"ח נפסק שלו .

90) במאור (נ"מ רפ"א) : לפי הרב ר' יוסף הלוי ק' מיגש ז"ל נמנלת סתריו . וכן עוד באיזה מקומות . ואם (נ"ב פ"ג ד"ה כתב הרי"ף נהלכותיו) : ובא ה"ר יוסף הלוי ז"ל תלמידו אחריו , ומפס עליו והאריך בפירושו נהלכה זו . וכ"ה שם (ד"ה ר' יהודה) , ואם (שנועות רפ"ה) : כתב ה"ר יוסף הלוי וכו' כדכתיב בפירושי שנועות שלו . וכ"ה שם (פ"ז ד"ה שלמו ליה) . תולדותיו הלא הן כתובות על ספר הקבלה להראנ"ד , ובנחלת נח יהודה (שירים לחנה ס"י ח') שיר לחננו . ובהקדמה

שם כתוב כי ר' יהודה הלוי כתב לו שזה שירים, גם כתב קינה על מיחת אביו. ובתחכמוגי (שער מ"ו): ור' ילחק בן מאיר בן מיגש מקור החכמה והענוה, ובו כל מדה נאווה. והוא נכד ר' יוסף. ועיין ספר הקבלה להראב"ד מננו ר' מאיר. מספריו אין עמנו כי אם מדושו על נ"ב וש"ת.

91) במאור (פסחים פ"ב ד"ה אמר רבא הלכתא): וכן נמלא בכתב ידי מר יוסף בר יוש"תו ממדינת גי'אן שהעיד על רבו הרי"ף ז"ל שחזר בו בסוף ימיו. ואם (ע"ו פ"ה ד"ה כתב הרי"ף ז"ל מתחלה): ראיתי ספר אחד שנא מעבר לים, והיה כתוב בכתב יד אחד מתלמידי הרב ז"ל בלשון ערבי מכתב שפירושו כך: בסוף ימיו של רבנו הרב וכו', והוא הנ"ל כמבואר לכל קורא בני מקומות האלה.

92) במאור (חולין פ"ג ד"ה סימני בהמה): כת ה"ר יעקב ז"ל ושיבתו וכו' והנה העתקתי מה שמלאחי כתוב על שמו מכתב ידו נס' הישר שלו. ובמקומות רבים בו: ה"ר יעקב ברבי מאיר.

93) במאור (כתובות פ"ד ד"ה הא דחניא כתב): וה"ר יעקב מרומרוג, וכן עוד במקומות רבים, ובישע אלהי חסדי אוליא לאור בספר מיוחד תולדותיו וקורות ספריו, וביחוד קורות ספרו הישר, ותולדות כל החכמים המובאים בו. והנני מודיעך כי בעזר החונן לאדם דעת הפיכותי אור גדול על פני כל הספר הזה, אשר כמהו לא נשתבש עוד ספר עלי ארץ, והסירותי את כל הקמטונים והחרולים אשר בסו את זהרו, ותכלית תקון תקנתיו עד אשר לא יביר איש אם הוא זה אשר ראהו מקדם, והכל בראיות ברורות כיד ה' הטובה עלי; גם הופעתי נהרה על כל שיריו וחרוזיו, והלגתים בתבנית כל השירים. ולדוגמא אליגה נא בזה תקון שיר אחד קטן, וממנו ישפטו כל חכמי לב על הישר. וז"ל: אני ישן ולבני ער, לתאות דור כאש יבער, כדברי בו הלא יסער ונוע בעץ יער, ואנכי מי איש בער לעומת יושבי ער, חרזו אם מעט מזעיר יהיה בעיניו לעין מיאור עכ"ל (ענינים שונים סימן תקל"ה). בינה נא בשיר הזה בטרם אשימהו לפניך מתוקן וטוב ויפה, ואחרי כן, ותדע מה עשיתי. וכן הוא מתוקן:

ע"מ יתד וב"ת

אני ישן ולבני ער,
לתאות דוד באש יבער,
בדברי בו הלא יסער,
וינוע בעץ יער,
ואנכי באיש בער.

לְעַמַּת יִשְׁבִי שְׁעָרִי,
חֲרוֹזֵי אֵם מְעַט מְזַעֵר,
בְּעֵינָיו יְהִי לְאֵין מְשַׁעֵר.

(ר"ל גם אם חרוזי ושירי הוא מעט מזער יהי בעיניו כדבר שאין לו שעור).

ואנב גררא אשימה לפניך עוד תקון חרוז אחד מר"ת. ז"ל התוספות (ע"ז ל"ד א' ד"ה דורדיא): וכתב ר"ת והמורה יורה כבן סורר ומורה, ועלי יערה רוח הבורא עכ"ל. מה והמורה יורה כבן סורר ומורה? מי אם בן סורר ומורה למורה? אולם טעות גדול נפל פה וז"ל ככתוב בכלנו (סי' ז"ו) וז"ל: וכן דעת הר"מ (ז"ל הר"ת) שכתב:

וּמִן דְּשָׂרֵי,
יָרָה יִיָּרָה,
כְּבֵן סוֹרֵר וּמוֹרָה,
וְעַל הַמַּחְמִיר רוּחַ חַן יַעֲרָה
מֵאֵת הַבוֹרָא.

עכ"ל. ועתה הנני מחלה את בני כל מי אשר הון ועשר בניתו, ומפן להיות לך קחו עומדת לעד, לבזור רכוש, ולהזיל זהב מכיס, ולהוליא לאור את הספר הזה בהגהותי ובתקוני, ובסדר אשר ערכתיו ובתולדות ר"ת וקורות ספריו ותולדות כל החכמים המובאים בספרו הזה בראש, ולפני כל תופשי תורה ותכמה הנני מפיל את תחנתי לעזור לי איש איש כפי אשר יש לאל ידו בכל הדברים הנזכרים עוד להשלמת עבודתי הזאת. ועוד דבר אחד הנני מודיע בעת, כי המרגניתא דר"ת אשר נדפסה בראש ספר חובת הלבבות (דפוס פיורדא תקכ"ה) היא לקוחה מספר הישר הקטן על עניני מוסר המיוחס בשקר אל ר"ת, והחכם ר' יהודה ליב דוקעס לא ידע מזה, עיין ליון (תר"צ לך ק"ג בהערה).

94) במאור (פסחים פ"י ד"ה לא יפחתו לו): ומלאתי בהלכות ה"ר יצחק בן גיאות ז"ל. ושם (ר"ה פ"ג ד"ה ניקב וסתמו): וה"ר יצחק בן גיאת פסק כלשנא בתרא, וכך כתב בהלכותיו. גם תולדותיו בחובות על ספר הקבלה להראב"ד, ואנכי אוסיפה מעט, הלכותיו מובאות לרוב באבודרהם ובמגיד משנה, ובסוף ש"ת תשנ"ץ (חוט המשולש לר' אברהם אבן עוואה סי' ל"ב) מובאה תשובה ממנו. ובש"ת הראש"א (סי' תקל"ח) מובא מקזור ממנו וז"ל: ומה שאמרת שהרב רבי יצחק ז"ל בן גיאת כתב במחזור חרוזה אחת כתוב בה: עשית בראשית שבעה גלגלי רקיעים, ברוח פה עגולים לא מרוצעים, מנינס בהתחלקם עולה לשלש מאות

ותשעים, הנה השמים ושמי השמים עב"ל. ובאבודרהם (סיף סדר תפלת סורים ופירושה) כתוב בשם ספר המנהגות: ונראה בעיני שפיוט היה שעל הבית האחד עונין ארור המן, ועל הבית האחר עונין צרוך מרדכי וכו'. והרב ר' יצחק עשה פיוט בדוגמא זו עב"ל. וקרונו כי הוא ר' יצחק הזה. ובש"י (אות ש') מובא ממנו שירה נעימה על סורים עם פירוש ר' אבא מרי, נמלא בביליאטעקא אקספורט, ואולי הוא הפיוט הנ"ל. ובעל תעודה בישראל (לד קל"א) העיד כי ראה ממנו שיר לפורים בלשון ארמית המתחיל יום פוריא יומא דנן עיי"ש, ונ"ל כי הוא הראשון אחרי בעל תרגום שני אשר חבר שיר בלשון ארמית. ובאגרת הנדרשי כתוב: ומהם הרב ר' יצחק בן גיאת, וממנו אחנו פירוש נאה בקהלת מראה עיניי החכמה, ופיוטים ג"כ רבים מספרי החכמות (כעין הפיוט המובא למעלה מש"ות הראש"א) מיוחסות אליו בימי התשובה עב"ל, ופי' על קהלת מובא בספר יקוו המיס לרי שמואל אבן חבון. ונ"ל כי חבר גם פירוש על התורה, עיין ראש"ע (עקב). גם תלמידו ר' יוסף הדיין צרבי יעקב בן סהל היה פייטן גדול (ספר הקבלה להראש"ד, ונסוף כתוב: ור' יוסף הדיין בר יצחק, וז"ע איזה יבשר). ובתחמוני (שער י"ח) כתוב: ור' יוסף בן סהל למחנה השיר מאסף, והמליכות יולדו על צרבי יוסף עב"ל.

95) במאור (שנת פ"ב ד"ה אמר ר' יהודה): וכבר השיב עליו הרב הנשיא רבי יצחק בר רבי צרוך ז"ל, וזה מובא גם בתמים דעים (סימן רכ"ד). גם תולדותיו בתיבות על ספר הקבלה להראש"ד, ואנכי מעט אוסיפה, בהקדמת בתולת בת יהודה כתוב כי ר' יהודה הלוי כתב לו שזה בתים ביום מילת בן צנו אשר נקרא יצחק על שמו, ולר' צרוך צנו כתב ארבעה בתים, ועל מיתתו כתב שלש קינות. ובסדר תפלות לבני שינגילי (אמאטרדס תקכ"ט) אשר ת"י, נמלא שיר אחד ליום מילתו המתחיל: שיר חדש בפי כלנו, כי ילד ילד לנו. ובס' יסוד עולם (מאמר ד' פ"ז) כתוב: עד שמלאתי כי הר"ר: יצחק בר צרוך בטל את דבריהם וטענותם וכו', והוא לקוח בלי ספק ממחברת העבור אשר כתב לרבי יהוסף הלוי בן הנגיד (ס' הקבלה להראש"ד). ודע כי גם (מ"ד א') נפל טעות, כי ז"ל גם: ר' יצחק בר צרוך ור' יצחק צרבי יעקב צרבי צרוך בן אלבאליה מקהל קרטובה עב"ל, ויובל הקורא לשפוט מלשון הזאת כי נמנה פה ב' חכמים, א', ר' יצחק בר צרוך, ב', ר' יצחק צרבי יעקב וכו'. ובעל ש"הק ואחריו בעל קורא הדורות שפטו בן באמת עיין ספריהם; אולם אם תעיין היטב בס' הקבלה להראש"ד גם ואחרי זה תראה עד מהרה כי ז"ל רב יצחק בר צרוך בר יצחק צרבי יעקב וכו', וכי לא נמנה פה רק חכם אחד. ותדע מזה מה מאד לריך לדקדק בקריאת הספרים, ואיך ע"י שנוא אחד קטן ילכו אנשים רבים שולל, ויולאו משפט מעקל. ואגב גררא אודיעך כי עוד טעותים רבים נפלו:

נס' הקבלה להראנ"ד, והוליכו אנשים רבים בתהו לא דרך. ולדוגמא
 אשימה לפניך טעות אחד מהם ותקונו. גם (מ"א ח') כתוב בדברים
 האלה: והלשינו פריני ישראל ברב שרירא ורב האי, ותפסם המלך ישמעאל
 ובזו כל אשר להם, ולא השאיר להם שום מחיה בעולם, ונתלה רב
 שרירא מידו אחת עכ"ל. והנה המלות האחרונות: ונתלה רב שרירא
 מידו אחת הן חסרות הבנה ומוקשות עד מאד, מה זה נתלה מידו
 אחת? ומדוע נתלה רב שרירא לבדו, ולא גם בנו רב האי? הלא גם
 בו הלשינו פריני ישראל, וגם אותו תפס המלך? גם בלתי מובן אם
 שלל המלך את חיי רב שרירא, מה זה שכתוב עוד כי לא השאיר לו
 שום מחיה? למה לו מזון וכידה בקבר? על כן נ"ל ברור כי יש ט"ס
 במלות ההן, ובי נ"ל ונתלה (בחי"ת) מיד וימת (הוי"ו) אשר היתה
 בכתב יד הראנ"ד בראש מלת וימת, נתקרבה ע"י איזה מעתיק אל מלת
 מיד, וכן מלת ימת נשתבשה על ידו ונהפכה למלת אחת, ועל ידי זה
 נעשות מלות (מידו אחת), ור"ל כי מיד אשר תפסו המלך ובזו כל אשר
 לו ולא השאיר לו שום מחיה, נתלה וימת, כי כשל כמו מסבול בעבור
 גודל זקנותו, אבל בנו רב האי היה אז עוד לעיר לימים והיה לאל
 ידו לסבול את התלאות אשר מצאוהו. ור"ל לאמר עוד כי מלשינות פריני
 ישראל היתה אודות הכסף אשר לקחו מבני ישראל בעד תשובתיהם,
 בדרך כל הגאונים, וכי אמרו לפני המלך כי ילכו כעפר כסף ויקשו
 מבני ישראל הרבה יותר מדי מחסורם ולא ישאירו להם מחיה ע"י
 ונעבור זה הענין המלך מדה בנגד מדה, ובזו כל אשר להם ולא
 השאיר להם שום מחיה, ויותר לא עשה להם, ועפ"י נ"ל כי במ"ש
 ותפסם המלך, אין רטונו לאמר כי שמש בבית הסהר, רק רטונו לאמר
 כי תפסם והביאם לפניו, ובזו כל אשר להם, ולא השאיר להם שום
 מחיה, ואח"כ הגיחם והלכו לדרכם. וקרונו עוד לאמר כי אחרי אשר
 קרה את רב האי המקרה ההוא קבל עליו לבלתי קחת עוד מאומה
 מן אדם, ולכלכל א"ע רק בניגע כפיו ובעמל ידיו, וזה הסב אותו
 לאמר בצירי מוסר הזבל אשר לו: במלח פת אכול ורעה עשנים, ואל
 תשאל אגורה מנדיבים עכ"ל. ועיי"ש עוד מאמרים בעין המאמר הזה.
 וכן באגרת רב שרירא גאון נפלו טעותים רבים, גם מאמרים רבים בו
 נעתקו ממקום הראוי להם אל מקום אחר הבלתי ראוי להם, מלבד
 אשר יחסרו ממנו דברים רבים כאשר אראה במ"א. בתחכמוני (שער ג')
 כתוב: ושירי הרב בן ברוך מקום (נ"ל מקורם) ברוך, ושלחנס לכל נא
 ערוך עכ"ל. גם תלמידו רבי יוסף ברבי לדיק בן לדיק היה חכם גדול
 ופייטן וירא שמים (ס' הקבלה להראנ"ד). ובתחכמוני (שער ח') כתוב:
 ור' יוסף בן לדיק ברוח שירו יקרע ים המדע קרעים, מפרק הרים
 ומשבר סלעים, ובתוקף מליו הררי עד יעתיק, ומי מרה ימתיק, ונעת
 ישמו כל בנות השיר תרוממה קרנות לדיק עכ"ל. ובבחי"ת בת יהודה
 (ח"ב ס"ו) שיר ממנו לכבוד ר' יהודה הלוי, ואחריו ב' שירים לכבודו:

מאת ר' יהודה הלוי. לדעת בעל קורא הדורות הוא ר' יוסף הלדיק
 שחבר ספר עולם הקטן הנזכר באגרת הרמב"ם לרבי שמואל אבן חנון
 עיי"ש שהרמב"ם הבירו וידע אותו ואת שיחו. ומאד יש לתמוה לפי
 על מ"ש באגרת הנדרשי: ושני חכמים שלא נודע אללנו זמנם וכו' והשני
 נקרא ר' יוסף וממנו אללנו ספר קראו עולם קטן וכו' עכ"ל, הלא זמנו
 כתוב באר היטב בספר הקבלה להראב"ד עיי"ש? וגם מאגרת הרמב"ם
 הנ"ל נדע כי היה בימי הרמב"ם?

96) במאור (סוף מ"ק): ושמעתי עליה בשם ה"ר יצחק בר מלכי
 לדיק, ועיין ש"הג (ח"א מערכת י' סימן י"א) כי הוא הר"י מסימפונט
 אשר פירש כל סדר זרעים וטהרות. ובספר המכריע (סי' ס"ב, פ"ז)
 מובא פירושו על כלים; ודע כי הוא היוני המובא בהשגות הראב"ד
 למפרש סדר זרעים וטהרות. עיין הלכות מחנות לעניים (פ"ה ה"י י"א)
 והלכות טומאת מת (פ"א הלכה י"א, ופי"ד הלכה ז', ופי"ז ה"י ג'),
 כי סימפונט הוא אי סיפֶהֶנטֶן Siphanto, והוא אי אחד מאיי
 ארכיפלגוס Archipelagus אשר כל תושביו היו יונים.

97) במאור (בילה פי"ג ד"ה והא דאמר רב פפא): ומלאתי כתוב
 לרב ר' מאיר ברבי יוסי ז"ל שהעיד בשם ה"ר יצחק בן מרן לוי, וכ"ה
 בתמים דעים (סי' קכ"ב). ובספר התרומות (שער י"ד ח"ג סי' א'):
 של ר' יוסף בן מרן לוי וכו' כבר מת אחיו הר"ר יצחק בן מרן לוי ז"ל
 בעונות בלא זכר.

98) עיין הערה הסמוכה לפ"ז.

99) עיין הערה 38 39. והוא מובא פעמים רבות בתמים דעים
 ועוד בהרבה ספרים קדמונים.

100) בשיר א' (שירים לדברי אחרים): אך האנוש משולם קדש תרומתי.

101) במאור (ב"מ פ"ב ד"ה אמר רבא רבא ראה סלע): ושמעתי מפי
 ה"ר משולם בר — בפירוק קושיא א'. וקרוב כי הוא ר' משולם המובא
 פעמים רבות בתמים דעים, והיה רבו של הראב"ד בעל ההשגות.
 ואי"ה לדברה ממנו בתולדות הראב"ד.

102) במאור (שבת רפ"ט): וה"ר נסים ז"ל פירש במגלת סתרים
 שלו, וכ"ה שם (סוף פסחים).

103) במאור (ריש ב"מ): ר' סעדיה גאון בחבור שטרות. ושם (סוף
 יומא): מלאתי בסדורים קדמונים שנכתבו על שם מר רב סעדיה. וחבור
 שטרות מובא בעטור (ע' ע"ב). ובתוס' (ב"ב קנ"ב ד"ה מחנת שני
 מרע) כתוב: ומה שכתב הגאון בתקון שטרות, אולי הוא זה.

(104) פירושי רש"י מובאים בספריו עד אין מספר, ובסקיו במאור (פסחים פ"א ד"ה הא דתניא).

(105) במאור (בתובות פ"ב ד"ה אמר רב הונא): וראיתי לנגיד ז"ל בהלכתא גבראחא פ"י אחר בשמועה זו, וכ"ה שם (שם פ"ד). וגם תולדותיו בתובות על ספר הקבלה להראב"ד, ואנכי אוסיפה דברים אחרים. בפתיחת מאזנים להראב"ע כתוב: ורב שמואל הנגיד ממדינת קורטנה חקק ספר העשר, והוא גדול מכל הספרים הנזכרים ואין למעלה ממנו עב"ל. ובסוד מורא להראב"ע כפי הנוסחא המובאה בסוף ספר מכלל יופי להר"ש ו' מלך כתוב כי חבר כ"ב ספרים בדקדוק. ואגב גררא אעיר על מ"ש שם כי ר' מרינוס חבר עשרה ספרים בדקדוק, ולמה אפוא לא הזכיר בפתיחת מאזנים כי אס שנעה ספרים מר' יונה הרופא בן גאנח אשר הוא ר' מרינוס? ואולי ספר יסוד מורא חבר אחרי מאזנים וראה אז ג' ספרים ממנו אשר לא ראם נעת חברו ספר מאזנים. בש"י מובא ספר בן משלי מר' שמואל הנגיד על שירים וחרוזים. ובזיון (תר"א ז' קל"א, קל"ב, קל"ג) מובאים ה' בתים ממנו לדוגמא. ובתחכמוני (שער ג'): עד בא הנגיד הגדול רבי שמואל הלוי זכ"ל והיה שיריו נגידיים וראשים, ועניניו חזקים וחדשים, אך רוב שיריו עמוקים וקשים, ולריכים לפרושים. ושם (שער י"ח): ובימיו היה הנגיד רבי שמואל הלוי ז"ל החושף במלאכת השיר זרוע רמה, והוליא לאור תעלומה. ובסוף ס' הקבלה להראב"ד: בימי ר' חסדאי הנשיא התחילו (המשוררים) ללפף, ובימי ר' שמואל הנגיד נתנו קול. בפירושי הראב"ע על תנ"ך מובאים ממנו פירושי על הבו לנאיונים. הוא חבר גם ספר מנא התלמוד אשר היה כולל ב' חלקים, אולם חלק הב' נאבד. מאתנו, עיין תולדות רבנו האי גאון (הערה ב'). וגם מחלק האי' לא נשאר בידנו כי אס מעט מועיר ובשבוש. החלק הזה יפרד לשלשה ראשים: א', תכונת התלמוד, והוא מראשו עד ד"ה מחלוקת התנאים; ב', כללי פסקי הלכה, והוא מד"ה מחלוקת התנאים עד ד"ה וחברא (כ"ל במקום וחיובחא) שבירה, צינה היטב ותראה האמת; ג', באורי מלות תלמודיות, והוא מד"ה ותברא שבירה עד כל מחלוקת, כי מאמר כל מחלוקת ז"ל בראש הב' בין כללי פסקי הלכה, ובן מאמר: והתנאים הם מעתיקי המשנה וקוראים אותם תנא, אשר בראש הב' ז"ל בראש הג' בין באורי מלות תלמודיות, כמבואר לכל קורא משכיל. ויש לפ"ו בראש הג' באורי ג' מלות תלמודיות. א', מפנה, ב', תברא, ג', תנא; ובלי ספק היה כולל הראש הזה באורי מלות רבות, ואולי היו ע"ס א"ב כמו הערוך. ומה מאד יראב לב כל דורש דעת על אבדן ספר יקר כזה. והא לך איזה תקונים והערות בחלק הזה מן המבוא:

א. ד"ה אמר המאמר: ר' יהודה הנשיא כי כתבה וכו'. בלי ספק היה כתוב מאמר אחד בין מלת הנשיא למלת כי, כי כפי אשר לפנינו אין טעם כלל למלת כי.

ב. שם: והפיו הזה יתחלק וכו'. ז"ל והחלק הזה, ר"ל חלק המשנה ועיי"ש.

ג. ד"ה והחלק הב': של פיו המשנה, ז"ל שהוא פיו המשנה.

ד. ד"ה והברייתא: ואותיות דר' עקיבא. בלי ספק הוא הוספה מאיזה מעתיק הדיוט, כי מה לאותיות דר' עקיבא אשר הוא ספר אגדה וקבלה בין הברייתות הכוללות דינים והלכות.

ה. ד"ה והפירוק: הוא פירוש הקושיא, ז"ל הוא פירוק הקושיא.

ו. ד"ה ומעשה: והמעשה יעשה על ההלכה, ז"ל והמעשה יסייע אל ההלכה.

ז. ד"ה ותיקו: והממון המוטל וכו' עד האסור. כל הדבור הזה הוא הוספת איזה מעתיק לפרש דברי ר' שמואל: אם הוא צענין ממון לקולא ואם הוא צענין אסור לשומרא. והבן.

ח. ד"ה סתם מתניתין: כל מקום שנאמר בד"א מאימתי ובזמן באמת הלכה למשה מסיני, ז"ל כל מקום שנאמר בד"א אימתי בזמן אינו אלא לפרש דברי חכמים, וכל מקום שנאמר באמת הלכה למשה מסיני, המאמר הא' הוא מסנהדרין (כ"ד ב'): אמר ר' יהודה אימתי בזמן וכו'. ושם (כ"ה א') כל מקום שאמר ר"י אימתי ובמה אינו אלא לפרש; והמאמר הב' הוא משנת (ל"ב ב'): כל באמת הלכה היא. ועיין פה בהגהת רי"ב.

ט. ד"ה והתנאים: הלכה כרב ששת באסורי וכו' נחמן בדיני, שבת זה היא היות רב ששת סומא בשתי עיניו, וסומא בשתי עיניו פסול לדון, ככתוב בהג"א (סנהדרין פ"ד סימן ט'), ונגלל זה לא ישב מעולם למשפט, וגם לא עסק הרבה בלי ספק בדיני כאשר עסק באסורי, ורב נחמן היה בקי יותר בדיני מבאסורי, בעבור היותו דיין לריש גלותא (עיין רש"י קדושין ע' ע"א ד"ה לא תיבעי) אשר בביתו ישנו תמיד כסאות למשפט.

והנה צעטור (כ"ח א') כתוב: סמיך על רבנו שמואל בן חפני בספר המצוי להלכתא באדמון בשתי הלכות עכ"ל, ואין ספק כלל כי ז"ל המבוא במקום המבוי, וכי היה בעין המבוא מר' שמואל הג"ל הכולל כללי פסקי הלכה כג"ל. עוד ז"ל כי ז"ל רבנו שמואל הגייד במקום רבנו שמואל בן חפני, וכי כון אל מבוא התלמוד הג"ל, ואף שלפנינו

לא נמלא בו מאמר הלכותא באדמון בשתי הלכות, יוכל להיות כי לפני
 בעל העטור היה כתוב בו, וכבר הראיתי בסמוך כי חסר ממנו הרבה,
 ואל תתמה על הגהתי בעטור, כי כבר כתוב ביד מלאכי (כללי שאר
 המחברים והמפרשים סי' ב') בשם הרב בעל מכתב מאליהו: סי' העטור
 כלו מלא חסרונות וטעויות, כוודע לעומד עליו, ולא דבר ריק הוא
 להגיה עליו עכ"ל.

בש"י (אות נ' נוממער 6) כתוב כי ר' שמואל הנגיד חנר פירוש
 על ספר נבואת נחמן קטופה בר פנחס מר' אברהם הלוי הזקן, מי
 האיש אשר יראה זה ולא ימלא שחוק פיו, ושפתיו לעג וקלס? רי
 אברהם הלוי הזקן הוא המחבר, ור' שמואל הנגיד הוא המפרש? ?
 הניטו נא וראו אם נכון להשען על הספר הזה?

106) במאור (ע"ז פ"ג ד"ה ההוא גברא): לרב רבי שמואל ז"ל
 מרומרוג, והוא הוודע בכנוי הרש"ס.

107) במאור (כתובות פ"ח ד"ה אמר רב נחמן): ור' שמעון קיירא
 בעל הלכות ראשונות. ושם (חולין פ"א ד"ה כתב הרי"ף ז"ל): ואף
 בעל ההלכות הראשונות. ונקראו הלכותיו ראשונות בערך כל ההלכות
 אשר נתחברו אחריו.

108) בהקדמת מאור מאמר בשם חננל אחד סתם, ובגוף הספר
 (שנועות פ"ז ד"ה אם איתא): אלא ששמעתי משום חכמי נרבוני הגדולים.
 ועיין ספר הישר לר"ת (סי' תקע"ט), ובס' המכריע (סי' פ'). ובמאור
 (רי"ה פ"ד ד"ה אין מעבנין): וכן יראה הוראה מלפני חכמי המקום
 הזה. ושם (בילה פ"ג ד"ה והא דאמר רב פפא): וגשאלה שאלה מלפני
 חכמי המקום הזה וכו' והשיבו, והמה חכמי לוייל הג"ל (הערה 28).

109) במאור (סנהדרין פ"א ד"ה וליענריה): כמו שמפורש בסוד
 העבור, וג"ל כי ירמוז למחברת ענור, וכל סודו מר' יצחק בר ברוך הג"ל.

110) במאור (פסחים פ"א ד"ה הא דתניא): ומה שכתוב בספר העתים.

111) במאור (ע"ז פ"א ד"ה אמר רב הונא): וזה נמלא מפורש
 בתשובת הגאונים.

112) למעלה (הערה 3) הראיתי כי ספר מאור נוסד בין שנת
 חת"ק לשנת תתק"ז, והרמב"ם נולד בשנת תתל"ג, ואם כן אם נוסד
 ספר מאור בשנת תתק"א היה הרמב"ם אז בן ח' שנה, ואם נוסד בשנת
 תתק"ו היה בן י"ג שנה.

(113) ספר הלכות שמיטה ונדיקה, ודברי הריב"ז וסלע המחלוקת, נוסדו לפני ספר מאור, כי מובאים בו. ואולי גם הפירוש על מסכת קנים, ופתחי גדה נוסדו לפניו, ויוכל להיות א"כ כי נוסדו עוד לפני שנת תתל"ג.

(114) ר' יצחק נפחא (עיין אדרת אליהו לר' אליהו בשי"י), ונתן דלוליתא, ור' נוסתנא, ריש גלותא, ועוד הרבה (עיין דוד מרדכי).

(115) נרקח (סי' כ"ח): אלו הן המינין, האומר עולם במנהגו נוהג אין אלוה בעולם, או אומר אין הבורא קדמון לכל, או אומר יש אלוה אחר עמו וכו', או האומר אין שם נבואה בעולם וכו', אלו הן מינין ואפיקורסין שמורידין אותן אם לא עשו תשובה שלמה ע"ל. והוא לקוח בשנוי לשון מספר משנה תורה להרמב"ם (הלכות תשובה פ"ג הלכה ז', ח', י"ד). ואם יתפוז איש להתעקש ולאמר כי אינו לקוח מספר הג"ל, וכי הוא מאת בעל הרקח בעלמו, ישם נא על לבנו לשון: האומר אין שם נבואה הג"ל, שהיא אך סגנון הרמב"ם בכתוב בכ"מ (הלכות יסודי התורה פ"א הלכה א'), ואדמה כי יודה בע"כ לדברי. ומה שלא הזכיר את שם הרמב"ם או את שם ספרו, וכן מה שלא הזכיר הרב בעל העטור את ספרו, כי אם בלשון: תבור חדש (אות ק', קדושין ח"א) היה לדעתי מפני מוראו של ההמון והבן; אולם תמוה מאד מדוע הזכיר הרב בעל העטור בפירוש את שם ר' משה בן מיימון במאמר א' (ב' ע"ב)? ואולי יש שם ט"ס, ול"ע.

(116) ספר המקמץ המובא בהקדמת חובת הלבבות הוא מאת הקראי ר' דוד הנבלי המכונה א"ל מקמץ, המובא באגרת הנדרשי עיי"ש, כאשר אבדו באריבות בעזרת אלהי חסדי בתולדות בעל חובת הלבבות, ושמה אבדו גם השתמשות ר' אליהו מזרחי בספרי הקראי המכונה האחרון. ואדברה הרבה בענין הזה, ואליין כל ספרי הקראים המובאים בספר שפתי ישנים, ואעתיקה פסק דין אחד לזכות הדורשים ברבים דברי א"ה וחנמיהם בכלל ד"ח, הנמלא בספר דרשות כתיבת יד אשר באור ספרי הישיב הנבדד ר' יהודה חי רוקקה.

(117) נסדר סליחות לספרדים נמלאה תחנה אחת המתחלת בזכרי על משכני וחמוס זה בלעם חזק, ובלעם זה היה בלי ספק מהקראים, כי הרבנים לא מסקי בשמייהו דרשיעי, בכתוב ציומא (לי"ח ב') וז"ל: מאי ושם רשעים ירקב? א"ר אלעזר רקבובית תעלה בשמותיהם, מאי הוא? אמר רבינא דלא מסקינן בשמייהו ע"ל, ועיין שם בתוס' ישנים, ובתוס' כתובות (ק"ד ב' ד"ה שני דייני). ואנב גררא אחוה דעי על ר' יהודה בן בלעם המובא בפתיחת מאזנים להראב"ע, כי גם הוא היה קראי מהרזיה הג"ל, ואולי היה בנו של בלעם הנזכר.

(118) כן הגיד לי משכיל אחד מווילנא בשם הרב הגאון ר' אליהו ז"ל משם; ואם קבלה היא נקבל, ואם היא אך השערה אין נפשי אליה, כי לא אדע שמן אות ומופת עליה.

(119) וארא (ח'): והנה נמלא אנלי רמזים כתיבת יד קדמון שהיה של הר"ז הלוי ז"ל. וב"ה ביתרו (כ').

(120) כאשר היו שני רמזים (כ"מ הלכות חפילין פ"ג הלכה ה'), ושני ראב"ע (עיין מנות הלוי ל' ע"א, מ"ד א'), ושני ראב"ד כידוע, ועוד הרבה, כן יוכל להיות שהיו שני רז"ה. ועיין שבע יהודה (גזרה מ') מר' זרחיה הלוי אשר היה בשנת ה' אלפים קי"ג. והנה שם (נ"ה ב' דפוס ווארשא) כתוב בשם קונטרס מר' שם טוב: בשנת קמ"ו (ר"ל חתקמ"ו, וכן בכל המספרים אשר שמה לא נזכר כי אם המאה האחרונה) נעלה ענן כבוד ר' זרחיה ז"ל עב"ל, ואם הוא ר' זרחיה שלנו יוכל להיות אפוא כי היה לו רמזים כ"י, כי בשנת תתקל"ז היתה חתימתו כמבואר בהקדמתו, ובשנת תתקל"ט כבר היה בידי נעל העטור (עיין הערה 115); אולם מי יתקע לנו כף ומי יבטיחנו כי הוא ר' זרחיה שלנו? מה אות ומופת יתן לנו עי"ז? אין פה לא בנוי הלוי, ולא בנוי נעל המאור, ולא שם אביו, כאשר הוא שם אצל הראב"ד, וכבר ראינו למעלה (שיר א' בראש ב') כי היה לו אהב אשר היה שמו ג"כ ר' זרחיה, ועוד כמה ר' זרחיה אינא בשוקא. ודע כי אם היה ברור לנו אשר הוא ר' זרחיה שלנו, היה נודע לנו עי"ז כי היה חי לכל הפחות שבעים שנה, יען אשר כבר ראינו למעלה (הערה 76) כי צעח חנרו את ספר מאור כבר חלפו הלכו להם ימי שחרותו וילדותו, נחשוב א"כ כי היה לכל הפחות בן שלשים שנה, וכן ראינו למעלה (הערה 3) כי זמן חבור הספר הג"ל היה בין שנת תת"ק לשנת תתק"ז, וא"כ אם נחבר בשנת תתק"א היה ר' זרחיה חי שש ושבעים שנה, ואם נחבר בשנת תתק"ו היה חי שבעים שנה, אבל צעוד אשר לא נחבר לנו כי הוא ר' זרחיה שלנו, אין אחנו יודע מתי ילא הנוכח הזה (הוא ר' זרחיה שלנו) עלי ארץ, ומתי נאסף נהו.